

LII. ÉVFOLYAM.

JULIUS—AUGUSZTUS

1917. 4. FÜZET.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINC

KOLOZSVÁR,
KOLOZSVÁRI HIRLAP RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1917

TARTALOM:

Báró Petrichevich-Horváth Kálmán	145
ÜRMÖSI KÁROLY: Búcsubeszéd	148
KEMÉNY GÁBOR: Az „emberré” nevelés elve Rousseau paedagógiájában. (Folytatás)	157
BENCZEDI PÁL: A bibliakritika és a gyakorlati lelkipásztori működés	176
Irodalom:	
Szombati-Szabó István ref. táborig lelkész	182
Külömfélék:	
Egy bölöni háborús okirat (t. gy.)	183
Az új kormány tanügyi programja	185
Jankovich Béla. — Apponyi programja	186
Tóth János és dr. Nemény Imre vallás- és közoktatásügyi államtitkárok	187
Apponyi és a kath. autonomia. — A román tanítóképzők. — Az iskolák megnyitása. — Az Országos Hadigondozó Hivatal	188
A debreceni ref. teol. fakultás doktoravatási jogot nyert. — Lelkesek és tanítók, tanárok családi pótléka. — A papi pálya és a görög nyelv	189
Új vallástánítási terv a porosz középiskolákban. — A középfokú nőnevelés	190
Harangjaink. — A budapesti r. k. hittudományi kar tanulmányi szabályzata. — Gyóni Géza. — A reformáció nemzetközi műemléke	191
Nőhallgatók száma a budapesti egyetemen. — Gyász hírek	192

A Keresztény Magvető a szabadelvű kereszténység nagy céljait és a tiszta keresztény teizmus tudományos érdekeit szolgálja. Ezért célja szerint vallási, erkölcsi, társadalmi, nevelési és bölcsészeti értekezéseket közöl; figyelemmel kíséri e kérdések irodalmát s a hazai és külföldi egyházi és iskolai élet mozzanatait. Megjelenik minden második hónapban 4 ívnyi terjedelemben. Egyes szám ára 1 K. Előfizetési díj 6 K, pártolói díj 8 K. A folyóiratot illető közlemények dr. Gál Kelemen nevére (Kolozsvár, unitárius kollégium) küldendő.

Brüll

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LII. évfolyam.

Julius—Augusztus

4. füzet.

Báró Petrichevich-Horváth Kálmán.

Mikor 25 esztendővel ezelőtt az unitárius hívek bizalma a főgondnoki díszes állásba elhívta, akkor az egyház egyfelől a történelmi tradíciókat követte, de másfelől értékes zálogul tekintette azt a lelkes, időt és anyagiakat bőven áldozó munkára készséget, melyet iskolái felügyelő gondnoki minőségében lelke ösztönzéséből már addig fényesen megbizonyított.

A Petrichevich-Horváthok neve tiszta csengésű a magyar történelom lapjain és a magyar litteratura berkeiben. A János Zsigmond alatt Erdélybe menekült család több tagja emelkedett ki közéleti szereplésével az átlag felé. Örökiült vonás a családban az irodalom szeretete és művelése és a vallásos hitéhez való hű s rendíthetetlen ragaszkodás. A családból egyházunk történetében öt főgondnok szerzett felejthetetlen érdemeket és hervadhatatlan babérokat: Boldizsár 1753—78-ig, Ferenc 1778—1804-ig, Miklós 1805—1814-ig, Károly 1815—1830-ig és végül Kálmán 1893-tól. Egyik szenvedélyes könyvgyűjtő, a másik naplót, memoirokat ír, a harmadik *Gondolatokat* vet papírra, melyeket mélyen érző lelkén szür als egy hosszú gazdag élet tapasztalatain tisztít meg.

Soha reménység boldogabb valósággá nem vált, mint a 25 évvel ezelőtt tanácsra gyűlt unitárius híveké, melyet lelkükben ápoltak és ígéret teljesebben be nem teljesedeti, mint amelyet a Horváth név magában foglal.

Megvesztegető nyájjassága, közvetlensége és szeretetreméltósága meleggé, boldogítóvá teszi vele az érintkezést. A közügyek iránt való igazán önzetlen és megfáradhatatlan érdeklődése, pártatlan és elfogulatlan igazságossága és tárgyilagossága tiszta nyereség és siker az ügynek, amely eléje kerül megvitatásra és elintézésre.

Annak a régi veretű nemes magyarnak mintaképe ő, aki szereti anyai földjét, szeretettel és hozzáértéssel műveli azt, elmereng a természet gyönyörű rendjének szemléletén, hívő lélekkel nyugszik meg a sors mostohaságán és csapásain. Aztán benéz megyéje székházára, vajjon rendben mennek-e a haza dolgai; onnan a kultúra és közművelődés házaiba, vajjon tanul-e, halad-e nemzete ifjusága. És megfnyitja erszényét — úgy, hogy ne tudja a világ —, hogy a szegény, de tehetséges ifjak tanulhassanak s tehetségüknek megfelelő állást vívhassanak ki maguknak a társadalomban.

Ő még hordja lelkében a régi magyar nemzeti közélet nobile officiumának azt a tiszta és nemes felfogását, mely a mai társadalomban már mind ritkábbá válik, de ezt az eszményt a munka elvével, a mindig más hasznát, a köz előmenetelét néző, soha a maga előnyére nem tekintő önzetlen munka modern életelvével teszi nemessé és tartalmassá.

De a politikai élet lármás és ágáló porondja nem eléggé szive szerint való tér az ő igények nélkül való szeretőségének. Nincs az egyházi, egyháztársadalmi és iskolai éleinek olyan fontosabb mozzanata, mélynél mint munkás, mint érdeklődő, mint vezető és mint áldozó ott ne volna. Akár a Dávid Ferenc egyesületet tekintem, akár az egyházkormányzás alkalmait, akár az iskola jelentősebb funkcióit, ott van mindenütt s nem mulaszt el egyetlen alkalmat, hogy egyházunk, közügyeink, intézményeink iránt való spontán érdeklődését ki ne mutátná.

És ha mindez még nem meríti ki teljesen idejét, leül íróasztalához és *Gondolatokat* vet papírrá, amelyek mélyen járnak, de formájuk üdeségével és közvetlenségével megkapnak és szuggeráló erővel hatnak az olvasóra. Mintha nem elméjéből, hanem szive legmélyéről erednének. Az a nemes gondolkör, melyben mozog, az ellentétes nézetek között való biztos, intuitív eligazodás, a megalkotott világnézetnek vallás-erkölcsi zamatú patinája, — mindez boldogító, enyhítő, vigasztalást nyújtó olvasmányá, szinte élménnyé teszi elmélkedéseit. Be kár, hogy utóbbi időkben felhagyott e nemes ambíciójával.

Hozzánk, a Keresztény Magvetőhöz, az író, a gondolkozó és — az áldozó áll legközelebbi viszonyba. Sajnáljuk — azért arról vagyunk meggyőződve, hogy a magyar irodalom is veszít vele — hogy a régebbi évfolyamok *Gondolatai* megszakadtak. De az a reményünk, hogy a Gondolatok csak egyelőre és csak a nyilvánosság elől vonultak el és egy derültebb pillanat elhatározása megint közkinccsé teszi azokat. Mert tudjuk, hogy folyóiratunk, amely a főgondnok úr anyagi támogatását hálával és köszönettel élvezi, ugyanolyan hálával és köszönettel venné szellemi támogatását is.

Tisztelettel üdvözöljük a főgondnok úrat s azt kívánjuk, legyen olyan hosszú, boldog és elégedett az élete, amilyen nagy a szeretete irántuk, meleg és fáradhatatlan az érdeklődése egyházi és iskolai életünk iránt, elfogulatlan és igazságos az ítélete a közügyekben.

Ad multos annos!

Búcsubeszéd

(Fekete Gábor főgondnok, kir. táblai elnök holttestének a családi háztól a kir. táblához való átszállítása alkalmával) Ürmösi Károly esperes.

Ismét a gyásznak és fájdalomnak bús helyévé vált hát ez a szép remények között épült családi hajlék, amely a maga egészében, fentt és alant mintegy szimbolumként állott előttünk; — szimbolumaként a szeretetnek, a vérbeli és lelki összetartózkodóság nagy és boldogító érzésének!

Csak nem is olyan régen volt az, — éveket ezelőtt, igaz, de a még mindig fájó sebek sajnását tekintve még sem rég volt az, — hogy e helyen a mélyen átértett, súlyos veszteség őszinte fájdalomával szívemben vettem ajkaimra a Sírnak könyvének szavait: »Ne légyen terhetekre néktek, akik az úton áthalmentek, jertek és lássátok meg, ha van-e oly bánat, mint a miénk? — mert keserűséggel illetett minket az Úr, egyik bánatunkra mást adott!«

Van-e oly bánat, mint a mi bánatunk? Atérzem, mélyen átérzem e kérdésnek jogosságát, kedves gyászoló család, most még inkább, mint akkor. Hiszen é naptól kezdve eggyel ismét kevesebben vagytok, akikre a bánat terhe nehezedik. És ezért súlyosabb a bánat terhe. Óh, nemcsak ezért, hanem mert az, akivel kevesebben vagytok, a ti »fejeleknek koronája« volt; nem régen még erős oszlopa a háznak. Óh, »van-e olyan bánat, mint a mi bánatunk?«

Engedjétek meg, hogy amidőn fájdalomokban annak a szeretetnek és liszletnek érzésével osztozom, amellyel nagybecsült családotok iránt ismeretségünk első pillanatától fogva viseltettem, engedjétek meg, hogy éppen e megosztó szeretetnek részvételével könnyítsek a ti fájdalomokon; hogy mint az Úrnak szolgálja a vigasztalás hangján szóljak és feleljek a szomorú kérdésre; van-e oly bánat, mint a mi bánatunk?

É kérdésre egy kérdésben van a felelet, kedves gyászoló család! — és ez így hangzik: »Avagy ha a jót Istentől elvettük, a nyomorúságot ne szenvednők-e ekkor?!«

Ti, akik a fájdalom sötétjében állotok most itt, hallgassátok meg a szavakat: a szenvedésnek bölcsességét; az Ur sorszoros megpróbáltatást elhordozott — és a tűzpróbán át megnemesedett — szolgájának szavait.

Azt hirdetik e szavak, hogy a szenvedés és áldozat a sorsunkat vezérlő bölcs Istenségnek kifürkészhetetlen értelmű bölcs törvénye, amelyen megnyugodtak nagyok, megnyugodott ama legnagyobb is, a ki nekünk példát adott.

Te mély bánattal sújtott özvegy! gondolj most azokra a jókra, emlékezz hálával azon áldásokra, amelyeket te néked nyújtott a minden áldások kútfeje, hosszú időre terjedő házasságod folyamán; nyújtott vele és általa, a kit most siratsz; nyújtott az örömet és bánatot, az élet javait és csalódásait megosztó szeretetben.

És ti szerető gyermekei, akik az ő véréből való vagytok, merítsetek vigasztalást a szerető, gondos, önfeláldozó édes apának jóságáról való emlékezésben és a hitben, amelyet ez emlékezés ad a szerető szíveknél a viszonlatás fölölelő gazdag reményében.

Azzal a hittel intsetek ti mindnyájan. — Jeltől a gyermekek, testvér, rokonok, — azzal a hittel intsetek neki mindnyájan búcsút most, amikor elhagyja e kedves hajlékot, hogy az ő útja az örökkévalóságnak útja! Hiszen Ima, első állomása is az ő útjának az érdemeiről való, hálás és tiszteltteljes megemlékezés, szeretettel és tiszteltteljes külső megnyilvánítása az érdemek megbecsülésének! És az ő útja ez állomáson keresztül bizonytalanság oda vezet, a helyre, amelyről szól a lefkeknek fejedelme: »az én Atyámnak házában sok hajlékok vannak«.

Tekintsünk oda hát mi is most lelkünknek hitet, vigasztalást kereső szemével: — imádkozzunk!

Ima.

Hozzád imádkozunk óh sorsunknak hatalmas Ura és bölcs vezére, Atyánk, jóságos Istenünk!

Kihez mennénk rajtad kívül?! Hiszen — ha valahol

-- úgy a koporsóknál érezzük igazán a te változhatatlan hatalmadat, amely előtt a leghatalmasabb is oly kicsinyvé, semmivé lesz közülünk. De itt érezzük azt is, hogy »erős torony« a Te neved; világítótorony nekünk, sokszor tévelygő vándoroknak, sokszor remegő hajósoknak, a bánat, a féletem és kétség sötét éjszakájában.

Hozzád imádkozunk Atyánk és bár hozzád emelő hitünknek szárnyai most fájdalom súlya alatt lankadoznak; nem zúgolódnunk, panaszra nem nyitjuk ajkainkat ellened Istenünk.

Emlékezünk itt is, mint a szenvedéseknek és megpróbáltatásoknak ezen viharos napjaiban oly gyakran. Emlékezünk arra, a ki nekünk »példát adott«.

Oda száll tekintetünk most is, ahova megindult léleket annyiszor gondolunk fájdalmas pillanatainkban: a Getsemánéra, hogy bánatos, megindító szent zsolozsmaként, füleinkbe csengjen annak a nagy szenvedőnek, annak az önmegtagadásban példát adó, az arázatban fölmagasztosult léleknek a szíve mélyéről támadó szent imája: »Ne úgy legyen Atyám, amint én akarom, hanem a mint Te«.

Óh hála legyen Neked, hogy a koporsóban nyugvó drága halottunk élete és halála által is Benned és a Te szent fiadban való hit útjára vezérelsz. -- Köszönjük, hogy őt nekünk adtad s vele e földet és a mi életünket gazdagítottad. -- Hogy adtál benne egy igaz embert a hazának, egyháznak és társadalomnak, a ki hivatása feladatainak híu betöltése, benső szent sugallatok állhatatos követése által a mi büszkeségünk volt. De köszönjük mindennek fölött, hogy adtál benne nekünk egy gazdag szívet, amelynek mefegét oly jól esett éreznünk; egy nemes lelket, amely hitével, türésével, fájdalmainak panaszatlan hordozásával minket is hinni, bízni, tűrni, Hozzád emelkedni tanított. -- És tanít most is, e gyászos pillanatokban, hűly meggyőződéssé érlelve lelkünkben a gondolatot, hogy »a ki él övének emlékében, nem halt meg az, csupán elutazott«, mert »az igaznak emlékezete is áldott«.

Óh legyen áldott! Legyen az megállva és megszentelve az abból kisúgárzó fénynek, az ő nemes példájának

követésében. A hit által Atyánk! A Tebenned való, könnyeked tetőrlő, megnyugvást adó, Hozzád emelő hit által
óh Miatyánk...

Búcsuszavak.

»Tudjuk, hogy ha a mi földi hajlékunk háza elbomol, épületünk leszen Istennél, t. i. nem kézzel csinált házunk, hanem örökké való a mennyben«. E hitről, a kedves hajlékből, ahol minden ezt sűgja feléd: »Emlékezetben leszesz, mert üres leszen a te helyed«.

És a hely, a hova májld onnan fogsz lávozni, a testre nézve az örök pihenés helye, de a nemesebb részre nézve a felkek nagy családjának boldog, örök hajléka, az örökké tartó boldogság hazája, a hova — hisszük — üdvözült lelked már el is jutott.

Béke lengjen hát útadon sirod fölött!... s itt is, az elhagyott hajlékban: a hit, remény és szeretet békéje Amen!

Ima Fekete Gábor főgondnok koporsójánál.

Ferencz József.

Örök Valóság! Nagy Isten! Atyánk az Ur Jézus által Mély megilletődéssel lelkünkben s még mélyebb fájdalommal szívünkben borultunk le előtled a gyásznak e szomorú helyén, hogy megadjuk az utolsó tiszteletet az előttünk koszorúkkal halmozott koporsóban nyugvó ker. társunknak, drága halottunknak. Dicséretmondással kellene kezdeni imánkat, de nagyobb a mi veszteségünk, melyet e koporsó mellett érezünk, minthogy szájunkra téve kezünket elhallgassuk, ami fáj, ami sóhajban tör fel keblünkéből és könnyeket fakaszt szemcinkben. Mert, bár tudjuk, óh Uravn, hogy a halálnak mindnyájan alá vagyunk vettelve, tudjuk, hogy e föld csak ideiglenes lakhelyünk, hogy nincs itt maradandó városunk, nap-nap után fülünkbe eseng, amint útainkon egy-egy temetést elvonulni látunk, fülünkbe eseng az ige, melyet prófétád által szóltát: *por vagy és porrá kelt lenned*; de halál és halál között mégis van különbség, mint a hogy különbség van

abban, ha a vihar egy elszáradt, elkorhadt fát vagy lombkoszoruzott élőfát tör össze és sodor el és különbség van abban, ha a tenger hullámai egy kis rozoga csónakot vagy egy drága kincsekkel megterhelt hajót temelnek sírjokba.

Mi Urunk, Istenünk! egy ily terebélyes, lombkoszorus, gyümölcstermő élőfa, egy ily drága kincsekkel megterhelt hajó volt a mi drága halottunk is az élet nagy kertjében, annak hullámos tengerén. Azok a szép tehetségek, amelyekkel drága halottunk ékeskedett itt közöttünk életében: az értelmnek fénye, a szív jósága és nemességé, az akaratnak ereje, az igazságnak szeretete, a mély belátás a dolgok megítélésében, a jellem tisztasága, abban a mértékben, amelyben ő azokat bírta, csak keveseknek jut osztályrészül és ami ezeknek a szép tehetségeknék az értékét megnövelte, az, hogy ő azokat nehezebb adta el, mint az evangéliumi szófog, hanem minden állásában, a melyeket időről-időre elfoglalt vagy amelyekre a bizalom elhívta, embertársai javára, a közjólét előmozdítására használta fel és dúsan kamatoztatta. Emellett nem csak szoros értelemben vett kötelességeit igyekezett hiven és lelkiismeretesen teljesíteni, hanem minden szépért és jóért lelkesülve, a társadalom, a város, a haza és az egyház érdekében megindult közművelődési, gazdasági, jóléti, közhasznú és üdvös mozgalomban szóval és tettel, tanácsosai és áldozatkészséggel részt vett és hogy azok sikerüljenek, közremunkált.

Innen óh Uram! az a nagy fájdalom s mélyen érzett részvét, mellyel e koporsót körül álljuk mindnyájan, kik a megboldogultat ismertük és szerettük, 40 évre terjedt közhasznú, bámulatra méltó munkásságáért és tevékenységeért, amelyekért legfelsőbb kitüntetésekben is részesült, nagyra becsültük és tiszteltük. Es a mi fájdalomunkat az ő elvesztése felett még növeli, hogy bár a 70—72 éves, amellyel bizony mindnyájan közelebb vagyunk a haláthoz, mint a születéshez, a koporsóhoz, mint a bölcsőhöz, megérte, ezt oly testi és lelki erővel érte meg, hogy még évek hosszú sorát láttuk előtte s halálára egyáltalában nem is gondoltuk; sőt midőn néhány hónappal ezelőtt

betegeskedése szomorú hírért vettük, csak futó bajnak tekintettük azt, amelyet ő, aki talán egész életében beteg sem volt, könnyen legyőz, hamar kiépül. Fájdalom nem így történt. E reményünkben, amelyről lemondani csaknem az utolsó napokig nem tudtunk, nem akartunk, keservesen megesalódva, síratjuk őt, a megboldogult nagy és nemes férfiút.

De ha mi barátai, tisztelői és munkatársai is ily fájó érzéssel álljuk körül koporsóját, óh Uran! a megboldogultnak, a köztisztelőben élt tisztviselőnek, munkás és derék polgárnak, jó hazafiúnak, hithű, szívből és lélekben a te féltelmedtől áthatott vallásos keresztény társunknak, amennyivel nagyobb és szívzaggatóbb lehet a fájdalma és keserve azoknak, akiket hozzá a szeretetnek fegyörgédebb szálat fűztek: a szerető és szeretett hitvesnek, akinek 11 évre terjedt megboldogabb házassága lett oda s tűnt el örökre, a szeretett gyermekeknek és unokáknak, kik a legjobb atyát és nagyatyát síratják, a nemeslelkű vőknak s már korábban özvegyiségre jutott menynek, a szerető testvéreknek, rokonoknak -- amennyivel nagyobb lehet a fájdalma mindyájoknak, kik gyászba öltözve jajjal és könnyhullatással imádkoznak itt s elmondhatják a szenvedő prófétávali *Síralomra fordúlt a mi örömmünk, elesett a mi fejünknek koronája.*

Nagykegyelmű Isten! szerető szent Atyánk! bocsáss, óh bocsáss meg, hogy így kipanaszoltuk magunkat a súlyos veszteségért, amelyet e koporsó mellett érzünk. De mint a gyermek, ha kisírta magát anyja kebelén, mintha mi is megkönnyebbültünk volna. Bocsáss meg, mert nem hiányzik, nem hiányozhatik a háfa sem keblünkben, amelyel neked tartozunk, egyfelől éppen azért, a mi fájdalmunknak és keservünknek oka. Hiszen kinek köszönhetjük mászik, mint neked, hogy a megboldogultat oly szép lehetőségekkel áldottad meg, amelyeknek birtokában életével és munkásságával hirt, nevet, köztisztelőt, kitüntetésekkel szerezzen magának. Ki segítette meg ezekkel? Ki tartotta fenn munkásságát, munkakedvét? Ki áldotta meg boldog családi élettel, mint te, amelyben ha voltak is veszteségei, de voltak örömei is még nagyobb számban. De hálával tar-

lozunk neked másfelől azért is, hogy aránylag betegségél sem tetted felette kinossá és gyötrelmessé, azt nemcsak türellemmel, hanem benned vetett erős, megingallan hittel viselte el, reményét talán csak az utolsó pár nap vesztette el s akkor is elég lelki ereje volt arra, hogy övét megcsókolva, megáldva bucsúzzék el tőlük, mintha csak azt mondogta volna Jézussal: *Atyám, a te kezeidbe ajánlom lelkemet. En dicsőítlek tégedet a földön, most már dicsőíts meg te engem a mennyekben.*

Oh, bizony ha mindezeket elgondoljuk, sorsunk intőzője, gondviselő Istenünk! minden panasz, mely ajkainkon elhangzott, a háda; az irántad tartozó mély és igaz háfa érzésébe olvad össze, mint a hógy a fűköd eloszlik, az eső felszárad a nap sugaraira.

E háfával veszünk bucsút drága halottunktól s egyszerűen mind kérünk, hogy jelenj meg a te vigasztaló szent felkeddet az özvegyen maradt s bánatában mélyen lesújtott hitvesnél. Cselekedd, hogy ő is ne csak a koporsót lássa maga előtt, hanem az együtt töltött boldog házasságnak szép emlékeit is újuljanak meg lelkében s azokért áldva téged, nyugodjék meg a te akaratodon.

Törődj le a szerető gyermekek és unokák, vők és meny, testvérek és rokonok szeméről a könnyeket s emeld fel őket méltó bánatukból arra a lelki magaslatra, amelyen síratott halottjuk állt s járt egész életében.

Minket mindnyájunkat, akik legfájóbb részvételt osztunk a gyászoló család veszteségében, mert az a mi veszteségünk is, ints és buzdíts a boldogult példája követésére, hogy az mint vezérfény ragyogván előttünk szüntelen, mi is méltók legyünk egykor embertársaink könnyeire.

A boldogult földi részeinek pedig adj csendes nyugalmat a sírban, lelkének örök idvességet a mennyekben szent fiad, az Úr Jézus nevében kérünk, stb.

Zárszó.

»Az igazak fénylenek, mint a nap«. Ezt olvassuk a szent könyvben. Ily fénylő nap voltál te is megcsíratott barátunk, éleitedben. Mélyen fájlaljuk, hogy korábban lehunyttál, mint vártuk, avagy csak gondoltuk volna is. De mint a leáldozó

napnak még hosszasan visszaverődnek sugarai az ég bollozatán, a te életed fényének sugarai örökre ragyogni fognak, mint családfőnek a teid iránt való példás szeretetben, mint bírónak az igazságszolgáltatásban, mint polgárnak és hazafinak a hazaszeretletben, mint egyháztagnak s ebben nagyérdemű főgondnoknak hitűséggedben, buzgósággedben, az egyház érdekében annak előmenetelért, fejlődésért és haladásáért kifejtett nemes törekvésedben s általában mint embernek minden cselekedettedben, tiszta jellemedben, a párt, jóért és igazért való lelkesedésedben. Mindezeket arany betűkkel fogja feljegyezni Klio a történet könyvének különböző lapjain. Emléked hát élni fog örökre.

Es most Isten veled felejthetetlen nemes barátom! Köszönöm irántam mindig tanúsított jóindulatodat és barátságodat. Köszönöm, hogy hivatalos állásomban, mint egyik elnöktársam, teljes bizalommal viselteté irántam, törekvésedben támogattál és tanácsoddal segítettél egyházunk ügyeiben felmerült nehezebb kérdésekben. Isten veled! Isten veünk — hitűnk szerint a viszontlátásig.

Búcsu.

Mondotta *Gál Jenő* ítélőtáblai tanácselnök.

Ne még! egy pár percig bár még ne vigyék innen el a koporsót! hisz oly nehéz az örökké tartó elválás gondolatával kibékülni.

23 évig voltál királyi táblánk elnöke. A szeretet volt kormánybolod, a bölcsesség nyilatkozott meg intézkedéseidben, a méltányosság árasztotta el melegségével és igazságossága emelte paráncsá rendelkezéseidet. Minden útasítást a sziveden szűrődött át s mire ajkadról elhangzott, baráti tanácsá változott. Egyszerű, de önérzetes voltál, aminő maga az igazság, melynek 45 évig voltál felkent papja s a kór, mely elnémított, bírői székedből ragadt ki.

Bírői pályád sikerekben gazdag volt. Gyorsan emelkedtél, a felemelkedés magasabb bírői állások egyikét töltötted be. Minden oldalról az elismerés környezett és ez elismerés kényes: kitüntetés alakjában is ismételtelen megnyilatkozott.

Amunká volt elemed. Csodáltuk bámulatos munkabírással s azt a mindenben győzedelmeskedni hivatott akarat-

erődet, mely megacélozta előhaladtabb korodban is még mindig fiatalos letterődet. Istentől megáldott tehetséged, minden szépért és nemesért hevülő lelked foglalkozásod hivatásos határait szűknek találván, kulturális és társadalmi érdeinknek buzgó munkásává szegődtél.

Élvezetet találál a munkában. Ez az élvezet, bírói foglalkozásod szeretete, sőt ideális felfogása érzéketlenné tettek az önmagad iránt való kötelességek kellő mérlegelésére.

Híteiteidet a törvény föltétlen tisztelete mellett, a benne megnyilatkozó méltányosság, humanizmus, szociális és hazafias gondolat tette igazságossá. Elhatározásaid a bírói széken meggingáthatlanok voltak. Mély és éles ítélőtehetséged a felegyolultabb jogesetet átfátszóvá tette s nagy életismereted az emberi gonoszság rúgóit gyorsan fölismerte.

E kiváló képességek tettek jó és nagy bíróvá. Nekünk példányképünk voltál és leszel. Kegyelettel őrizzük emlékedet. Isten veled haló poraidban is mélyen tisztelt elnökünk és felejtethetlen kedves barátunk. Isten veled! Pihenj eszünkön!

Az „emberré“ nevelés elve Rousseau paedagogiájában.

Irta: **Kemény Gábor.**

(Folytatás)
~~~~~~~~~

Alfred Spitzner¹⁷ a természet és természetszerűség megnyilatkozását vizsgálván Rousseau műveiben, arra a következtetésre jut, hogy Rousseau paedagogiája — bár szerinte a tanulás egyéni módon történik — mégis általános műveltséget ad, figyelembe veszi az egyéniség különböző vonásait, az önnevelést célpontul tűzi ki s föltételezi a progresszivitást. E célok elérését azonban Spitzner nehezen tartja kivihetőnek azért, mert a tanítvány nagyon is izolálva van s mert ebből kifolyólag a tevékeny emberszeretet, e pozitív kötelesség gyakorlására nem igen lehet alkalma. E kifogással szemben rá kell mutatnunk arra, hogy Rousseau növendékének izoláltsága nem követendő példa, hanem csak mesterként forma, melyhez Rousseaunak művészi célja érdekében folyamodnia kellett. Azzal a kétségbevonhatatlan ténnyel szemben, hogy a társadalom romlott, Rousseau azt a magasztos célt tűzi ki, hogy új nemzedék nevelésével ránthatjuk vissza a társadalmat a teljes romlás örvényéből. Miután a gyermeket a természetben s emberen kívül a környezet is neveli, ebből következik, hogy Emilt, a bűnös kor gyermekét — izolálni kell a társadalomtól, hogy — mentve lévén a rontó befolyásoktól — jobb jövő előhírnöke lehessen. A tevékeny emberszeretetre való alkalom sem fog hiányozni, mert a növendék csak a „művelt“ köröktől, csak a fővárosi milieutól van izolálva, az egyszerű, falusi környezetben is alkalma lesz emberi erények gyakorlására s emberi voltunk által meghatározott társadalmi és polgári erényekbe is beleélheti magát, midőn felnőtt korában utazásai közben nem elszigetelten fog többé élni.

¹⁷ Rud. Alfred Spitzner : Natur und Naturgemässheit bei J. J. Rousseau, Jena 1891.

Ha Rousseaut antikulturális váddal illethették, annál inkább ki volt téve és mondhatjuk: ki lehetett téve a vallásellenesség vádjainak. Vallásos felfogását nevezheti ő maga a szív vallásának, vagy a természet vallásának, mi nevezzük csak: emberinek. Az emberben lévő jót akarja a legmagasabb fokra emelni, a szunynyadó jóságot tevékeny jósággá: erényé változtatni. Vallásos felfogásának alakulásában része volt kora materialisztikus irányának és dogmatikus felfogásának egyaránt. De mert gondolkodó emberként áll meg az ellentétes felfogások között, egyiktől sem hagyja emberi értelmét befolyásoltatni. Küzd a materializmus ellen az emberi erkölcs s küzd a dogmatizmus ellen az emberi értelem nevében. Az a Rousseau, ki a vallás célját abban látta, hogy annak segítségével a régi erkölcsöket megőrizzük s a jövő élet hitével a jelen nyomorúságait elviselhetővé tegyük, csak hívő lehetett. Aki a lelkiismeretet jogaiba visszahelyezte azt vallván, hogy ez a bírāja jónak és rossznak s hogy ez tesz bennünket szabaddá — az nem lehetett vallástalan. A ki Descartes és Newton nézeteivel szemben azt merete vallani, hogy: 1. hiszi, hogy egy akarat ad mozgást és életet a természetnek; 2. ha a mozgásba hozott anyag valamely akaratot feltételez, úgy a bizonyos törvények szerint mozgó anyag valamely értelem létezésére enged következtetni; 3. hogy igazi akarat nem lévén szabadság nélkül, az ember tehát szabad az ő cselekvéseiben — aki ezeket vallja, az csak vallásos ember lehet. Vallástalannak tehát nem lehet tartani Rousseau felfogását. De „istentelennek“ sem lehet nevezni, nemcsak azért, mert Istenbe vetett hitéről kifejezetten is vallomást tesz,¹⁸ hanem, mert szerin e a természetes nevelés elveiből szükségképe: következik, hogy a növendék a természet

¹⁸ „Én tehát erősen hiszem — mondja Rousseau — hogy a világot egy hatalmas és bölcs akarat kormányozza. Ezt látom, vagy helyesebben szólva: érzem. Ámde örökkévaló-e ez a világ vagy teremtve van-e? . . . Akár örökkévaló az anyag, akár teremtett, az mindenesetre áll, hogy a mindenség egy egészet alkot, mely egyetlen ős értelem létezéséről tanuskodik, mert én nem talállok semmit, a mi ugyanazon rendszer alá ne esnék és nem ugyanerre a célra menne ki, t. i. az egésznek fenntartására a megállapított rendben. Ezt a lényt, mely akar és tud, ezt az önmagától cselekvő lényt, mely az egész világegyetemet mozgásba hozza, istennek nevezem. E névvel kapcsolatba hozom az értelmesség, a hatalom, az akarat fogalmainak összegét, valamint ezekből folyólag a jóságot is“.

vizsgálatáról áttér annak alkotójára. Az istenhívéshez a természet-szerinti fejlődés vagy nevelődés fokozatain jut és jusson el az ember. Hogy tehát az ember istenhívő legyen, ahhoz nem kell dogma, nem kell vakbuzgóság. E felfogásában Rousseau természetes módszeréhez következetes. Azt óhajtja, hogy — valamint egyéb ismeretek birtokába is értelmünk helyesen irányított öntevékenysége útján jutottunk — úgy az isten fogalmához s az istenhívéshez is önmagunk jussunk el. Miként fizikai jóllétünk megteremtésére kell törekednünk az önfenntartási ösztön (amour de soi-même) alapján, hasonlóképen törekszünk lelki szükségleteink kielégítésére ugyancsak az „amour de soi même“ alapján. A természet vizsgálatáról annak alkotójához iutni Rousseau szerint: a legmagasztosabb lelki kielégültséget eredményezi. Első pillanatra azt hihetnők e felfogásból, hogy ez a dogmatizmussal és materializmussal szemben az arany középuton jár. Ámde ha az ebből leszűrhető általános és szorosan vett paedagógiai következtetésekre gondolunk, menten beláthatjuk, hogy Rousseau felfogása felette áll a materializmusnak, mert meg van benne a természet és annak alkotója előtt való odaadó hódolat és felette áll a dogmatizmusnak, mert az ésszerűsége alapítja értékeléseit . . . Mily következtetések vonhatók le Rousseau felfogásából? Feleleljen e kérdésre ő maga: „Látom az istent minden művében; érzem létét magam körül mindenütt, de mihelyt önmagában akarom vizsgálni mihelyt azt akarom meg tudni, hol van ő, mi ő, miből áll ő, — azonnal elillan és zavarodott elmém semmit sem tud többé . . .“ „Sokkal sértőbb, ha istenről hamis nézeteket vallunk, mint ha semmi fogalmunk sincs róla“ „*Imádom a mindenhatót* és meg vagyok illetődve jótéteményei által. Nincs rá szükség, hogy ez istentiszteletre tanítsanak, maga a természet sugallja azt nekem. Nem természetes következménye-e önszeretetünknek, hogy tiszteljük és szeressük azt, ki javunkat akarja és előmozdítja?“ . . . „Isten örökkévaló, ez nem szenved kétséget, de vajjon képes-e az én eszem az örökkévalóság eszméjét felölelni? Mi hasznom, ha értelmetlen szavakkal elégíttetem ki magamat?“ . . . „Társalkodom vele, meg vagyok hatva, ha véghetetlen jóságára gondolok; magasztalom jótéteményeiért, de *nem könyörgök neki*. Mit is kérhetnék tőle? Avagy nem adta-e nekem a lelkiismeretet, hogy a jót szeressem, az értelmet, hogy azt megismerjem, a szabadságot, hogy azt válasszam? Ha mindemellett rosszat cselekszem, úgy azt nem menthetem semmivel;

azért teszem, mivel akarom, Istent pedig arra kérni, hogy változtassam meg akaratomat, annyi lenne, mint tőle ugyanazt kívánni, a mit ő tőlem kíván; annyi lenne, mintha azt kívánnám, hogy ő végezze helyettem a munkát, de a bért én szedjem érte“ Az idézetekből láthatjuk, hogy a Rousseau-féle vallásos felfogás szerint az istenimádás szokásos módjai teljesen fölöslegesek, sőt — mint Rousseau maga hiszi — lealacsonyítóak. Rousseau harcot indít ama gőgös bölcselek ellen, kik a tudománnyal visszaélve a hitetlenséget terjesztik, de harcot indít a vakbuzgóság ellen, kik a tudománnyal visszaélve a hitetlenséget terjesztik, de harcot indít a vakbuzgóság ellen is, minthogy ez türelmetlenségre vezet... A Rousseau-féle vallásosság *reális megvalósulásának gondolata* egyaránt sérti a filozófusok és theologusok táborát.¹⁹ Sőt ama következtetések révén, melyek szociális és paedagogiai szempontból következnek tanaiból, magára az államra is veszedelmeseknek látszottak. Ha az egyház rossz néven vette azt a paedagogiai következtetést, hogy a vallás nem lehet tantárgy, a litok szintén nem tekinthető annak, az ifju 18 éves koráig ne válasszon vallást, — nem kevésbé látszott ez veszedelmesnek az állam szempontjából sem. Rousseaunál a vallás nem egyházi és nem állami célok közvetlen szolgálatában áll, hanem az erkölcsnek lévén alapja, emberi célokat szolgál.

A filozófusok azon tételével szemben, hogy a vakbuzgóság az istentagadásnál is károsabb, Rousseau azt hangoztatja, hogy

¹⁹ Rousseau álláspontját e tekintetben igen elmésen határozza meg Findeisen: „Sowohl der philosophische als auch der theologische Rationalismus hat auf ihn mächtig eingewirkt“ (Hermann Findeisen: „Die philosophischen Grundgedanken der Pädagogik J. J. Rousseaus“ (Leipzig) 1906. 73. 1. Rousseau álláspontjának értéke: magyarázatát találjuk Barthélemy-Saint Hilaire, „A philosophia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz“ c. (Magy. Tud. Akad. kiadása, ford. Péterfy Jénő) 136 s. köv. lapjain. „A XVIII. századot szerinte a türelmetlenség szelleme jellemzi. E szellem engesztelhetetlen volt a protestánsok, de kegyetlen a katolikusok iránt is... A párisi parlament a philosophia sikerei által nyugtalanítva halálbüntetést rött a vallás ellen való támadásokra s elnyomta s Encyclopediát. A Sorbonne theologiai kara ugyanakkor jelentette ki, hogy a vallási türelmetlenség a katholicizmusnak egyik lényeges kivánalma... a türelmetlenség a protestánsoknál is megvan s Rousseauval a protestánsok oly kevésbé vannak megelégedve, mint a katolikusok. Min két felet sérti a neophytában ritka *függetlenség*... Sőt a philosophia is ellene támadhatna, mint a két felekezet... *R. iskolájából, melyet tudtán és akaratán kívül alapít, sem philosophus, sem hívő nem kerül ki.*“

„a vakbuzgóságnak helyes irányt kell adni, hogy belőle a legmagasztosabb erények fejlődjenek, — a vallástalanság ellenben és általában a bölcselkedés szelleme azt okozza, hogy a mulandó élethez ragaszkodunk, továbbá elpuhultságot szül, lealacsonyítja a jelket, a szenvedélyeket a magánérdek köré központosítja és eképp zajtalanul aláássa a társadalom alapját; mert az, ami a magánérdekben közös, oly csekély, hogy sohasem bírja ellensúlyozni azt, mi a közjó ellenére van.“

Az erkölcs, mely csak valláson épülhet fel, adja meg emberi méltóságunkat, az erkölcstelenség ellenben, mely az istentagadás eredménye, az embereket s a belőlük álló társadalmat tönkreteszi. Tehát a vallás Rousseau-nál sem nem egyházi vagy állami célt szolgál, de nem is öncél, hanem az erkölcsöt, illetőleg gyakorlatilag az erkölcsi jellem kifejlődését szolgálja. E tisztán humanus cél mellett mellékesekké válnak az egyházi vagy állam; szempontok. Ez az emberi karaktert kialakító valláserkölcsi cél annyira kidomborodik, hogy mintegy meghatározó bélyegévé válik Rousseau működésének.²⁰ A valláserkölcsi jellem kialakulása végső elezésben az amour de soi même-re vezethető vissza. Az önfenntartási ösztön buzdít bennünket a természetszerinti fizikai és szellemi életre, melyben, mint láttuk, magától érthető az átmenet a természet vizsgálatáról annak alkotójára. Ez a hódolat már vallásos érzés, természetes fejlődés eredménye, tehát az emberhez méltó. Ez a vallásos hódolat megteremtője a szeretetnek, mások lelkében való elhelyezkedésnek és az erénynek, az önszeretet másokra való kiterjesztésének. Az erkölcsi jellem kifejlődésének domináló célja; — a szeretet érzése és gyakorlása — tehát a legmagasztosabb értelemben véve emberiek. De ez nem jelenti azt, hogy Rousseau-nál az erkölcs nem egyszermind társadalmi célok szolgálatában is áll. Tudjuk, hogy a Discours, a Nouvelle Heloise az Emil céljai: rekonstruálni a társadalmi, családi erkölcsöket olyképp, hogy előbb az egyéni erkölcsöt reformáljuk természetszerű nevelési elvekkel. Végső cél látszólag a társadalom reformálása, de miután ez csak az ember erkölcsének helyes alakulása által érhető el, az emberi cél felülkerekedik a polgárinak. Könnyen megérthetjük egy-

²⁰ Igen találóan jegyezte meg Dr. Rácz Lajos „Rousseau mint moralista“ c. tanulmányában, hogy R. „erkölcsi felfogása összekötő kapocs minden tanai között.“

részt a megbotránkozást, melyet Rousseau erkölcstana keltett, másrészt a szinte imádásig menő lelkesedést, melyet kiváltott, ha elgondoljuk, hogy az ő erkölcsi felfogása nem egyházi és nem társadalmi vagy állami, hanem tisztán emberi szempontok által meghatározott.

Az erkölcsi felfogás tisztán emberi szempontjai nem jelentenek Rousseau-nál társadalom-ellenességet. Bár Rousseau növendéke első sorban emberré nevelődik, mégsem lesz ellensége az állampolgári és a családi életnek. Persze csak helyesen fejlesztett emberi erények által lehet valóban jó állampolgár és jó családapa. Humánus szempontok tehát e téren is az irányadók. Az életfenntartásra kell az embert megtanítani, ez az amour de soi-mêmetől önként következik. Ezért szükséges a foglalkozásokkal megismerkedni s azokat elsajátítani. Minden foglalkozások közül azok a legkívánatosabbak, melyek az embert leginkább szabaddá, függetlenné teszik. „A földművelés az embernek legelső, legtisztességesebb, leghasznosabb s így legnemesebb foglalkozása,” tehát ezt meg kell tanulnia Rousseau növendékének.

De mert fáradalmainak gyümölcsetől könnyen megfoszthatják véletlen esélyek, ez a foglalkozás nem teszi elég szabaddá az embert.²¹ Emilnek tehát mesterséget is kell tanulnia. A mesterséget ideálissá, az emberi rendeltetéshez méltóvá teszi nemcsak a cél, melyet általa elérünk: a szabadság, hanem a *munka* elve is, melynek érvényt szerez. Nemcsak a pozitív célok fontosak itt, hanem az a nem kevésbé fontos negatív cél is, hogy „ne fogyasszuk el munkátlanságban azt, amit nem magunk kerestünk, mert ezáltal tolvajlást követtünk el.” A munka elve az, amely az embert a polgári társadalomhoz köti, vagy pontosabb meghatározással: a munka ad csupán jogot az embernek arra, hogy a társadalomban éljen. „A társadalmon kívül elszigetelten élő embernek, ki semmivel sem tartozik senkinek, jogában áll úgy élni, amint neki tetszik; de a társadalom emberének, ki szükségképen mások rovására él, munka által kell fenntartását lerónia; ez minden kivétel nélkül áll. A munkálkodás tehát elengedhetlen kötelessége minden állampolgárnak; legyen bár gazdag vagy szegény, hatalmas vagy

²¹ R. szerint a polgárnak is legnagyobb kincse az „emberi” szabadság. „A polgárisult ember, mondja Rousseau, szolgaságban születik, szolgaságban él és hal meg; míg pedig emberi alakját megtartja, intézményeink által van lebilincselve.”

befolyás nélküli, mihelyt nem dolgozik; gazember.“ *Tehát az állampolgárnak kötelessége a munka, jutalma a függetlenség.* A munka azonban, mely kötelessége az állampolgárnak, egyben örök emberi kötelesség is; munka nélkül a társadalmon kívül élő ember sem élhetett meg, sőt az — Robinzon példája, Emil egyetlen olvasmánya, mutatja — fokozott mértékben volt öntevékenységre utalva. *Tehát igaz emberhez méltó a munka is, a nyomában járó függetlenség is.* Erkölcsi tekintetben is fontos a mesterségek üzése, mert aki pirul mesterséget üzni, az majd pirul becsületesnek is lenni, látván, hogy a becsületeseket kigúnyolják.“ Rousseaunál a mesterségek az önfenntartás természetkiszabta célján kívül arra valók, hogy az egyén a függetlenség érzetével emberi erényekkel diszítve lépjen a társadalomba, hogy annak keretén belül: ismeretekre tegyen szert; méltó élettársat keressen; természetes viselkedésű, igazságszerető és igazsággyakorló, tudó, de nem fecsegő polgár váljék belőle; tegyen szert izlésre, fejlessze stílusát irodalmi, történelmi, társadalmi ismeretek útján; utazással szerzett tapasztalatai alakítsák ki világnézetét vagy tetőzzék be műveltségét. Mint gazdag polgár is első sorban emberi életmódot folytasson: ügyeljen egészségére; kevés cselédet tartson; a nagy világot tekintse hazájának;²² életkorának megfelelő multságokat keressen; keresse az állandó elfoglaltságot; ne hagyja magát a tulajdonjog gonosz szellemétől vezetetni, sőt inkább a szegénységre törekedjék, hogy szabad, önmaga ura lehessen, hogy a képzelt javakért ne folytasson küzdelmet.

Ily emberi erényektől áthatott polgár lesz Emil s mint ilyen fogja vizsgálni a közerkölcsiség problémáit, a kormányzás titkait, a nép és uralkodó viszonyát. „Ha Emil visszatérvén útjáról, nem lenne tökéletesen beavatva a kormányzás, közerkölcsiség és mindenféle politikai elvek titkaiba, akkor egyikünknek sem lenne helyén a feje.“ Midőn Emil igazi tudástól és szabadságszeretettől áthatva utazásából visszatér, akkor természetes úton és módszerrel szerzett emberi képességei és erényei útján *a haza, egyház és családi élet keretébe illeszkedik.* Talán semmi sem mutatja jobban, hogy Rousseaunak az általános emberszeretetet s általános igaz-

²² Ez kozmopolita elvnek tűnhetik fel, holott a valóságban csak az ellen tiltakozik, hogy „fogolyként palotába ne zárja magát“ az ember. Tehát a nagy világ itt „szabadságot“ jelent a „lekötöttséggel“ szemben.

ságot hirdető tanai nincsenek ellentétben a társadalmi élet elvével, mint az a tény, hogy felvilágosodott emberré lett növendéke nem dobja félre a tradíciókat. Mint növendéknek mentnek kellett maradnia a haza, egyház s családi élet fogalmaival helytelenül egybekötött előítéletektől, de tisztult fogalmakra téve szert, nem fordul el azoktól. A világjáró Rousseau hűségesen ragaszkodik szülőföldjéhez és a „le nem kötöttség“ szeretetét nem értelmezi úgy, hogy Emilből világpolgárt neveljen.

„Ne mondd tehát: Mit törődöm én azzal, hogy hol telepedem meg, mert nagyon fontos, ha vajjon ott vagy-e, ahol kötelességeidet teljesítheted vagy nem és ezen kötelességek egyike az, hogy *szülőföldedhez ragaszkodjál*. Polgártársaid pártoltak gyermekkorodban, ezért mint férfi, elismeréssel kell irántuk lenned. Köztük kell élned, vagy legalább oly helyen, ahol tőled telhetőleg hasznukra válhatsz és ahol hamarjában megtalálhatnak, ha szükségük lesz rád.“²³ Tehát Rousseau növendéke, bár a honszerелеmről nem gyárt frázisokat, még sem hazafiatlan, sőt a legeszményibb értelemben vett önfeláldozó fia hazájának s hazája szolgálata útján a köznek, az emberiségnek.

... Emil, férfiúvá növekedvén, élettársat választ. Emil és Zsófi, az érdemes pár „feloldhatatlan köteléssel fűződik egybe; a szent esküt, melyet szájuk kimond, szívéük is megerősíti és e perctől fogva hitestársak.“ *A szent esküt pedig az egyházban mondják ki*. Rousseau-nak az a meggyőződése, hogy a házasságot maga a természet teszi feloldhatatlan, szent kötelékké s mégis — az egyházba küldi a fiatalokat, hogy házasságukat ott áldják meg. *A haza, egyház és a családi élet ez a meglepő kultusza nem nevezhető ellenmondásnak*. Inkább úgy foghatnók fel, hogy azon ádáz küzdelmek után, melyeket az Emil című filozófiai, vagy helyesebben nevelési regényben a nevelő folytat az előítéletek vészesen torlódó áradata ellen, végül bekövetkezik a kiengesztelődés. A nevelő maga, tudós korszak szülötte, még bölcselő; a növendéknek már nem kell annak lennie, *miért ne lehetne ő buzgó tagja a kedvező feltételek közt alakult s a polgárok fizikai és lelki jólétét oltalmazó hazának és egyháznak*.

Ha Emilt „emberi“ erényei nem hozzák ellentétbe a haza és

²³ A hazaszeretetre buzdító eme nemes szózat összehasonlítható Sokratesnek a hazai törvények tisztelétéről szóló fenséges elmélkedésével.

az egyház megbecsülésével, annál természetesebb, hogy a polgári életbe lépő Emilnek a családi élettől sem szabad elzárkóznia Emil, ki immár bőségesen szerzett magának alapismereteket, elutazik Párisból, hogy „szerelmet, boldogságot, ártatlanságot keressen.“ Az életnek eme döntő lépéseit az Emil V. könyvében vázolja Rousseau. Ha a IV. könyv fontos, mert megmutatja, hogy a reális ismereteken át hogyan jut az ifjú elvont fogalmak s erkölcsi eszmények birtokába, nem kevésbé jelentős az V. könyv sem, ez a látszólag romantikus befejezése Rousseau nevelési művének. Hogy a nő maga hogyan érheti el célját, hogy a fizikai és erkölcsi világrendben helyét be ölthesse, az erre vonatkozó értékes észrevételeket itt nem feszegetjük. Ami bennünket e könyvben főképp érdekel, az a nő varázshatalma azon férfiú felett, kinek megtetszett. Bizonyos harmoniát visz a mű harcias gondolatmenetébe, hogy Emil, ki a természet törvényeit többre tartja a társadalom törvényeinél, *a nő által taglalódik bele a társadalomba.*

Hogy Rousseau általános emberi céljai mennyire nem társadalom-ellenesek, annak legfőbb bizonyítéka az a mély pszichológiai és szociális érzékről tanuskodó észrevétel, hogy Zsófinak, tehát a nőnek társadalmi helyzetét nagyon fontosnak nyilvánítja. „Nemcsak az a nagy fontosságú — mondja Rousseau — hogy a nő hűséges legyen, hanem az is, hogy olyannak tekintse őt a férje, szomszédai és minden ismerőse.“ Az a Rousseau, ki így nyilatkozik, nem a pusztaságnak, nem a remeteségnek, de az emberi társadalomnak neveli növendékét . . . Zsófi, a ki „gondolkodik, itél, szeret, ismeretekkel rendelkezik, ki magaviseletével, ügyességével elbájolja a szemlélőt, kiben a háziasszonyi erények már megnyilatkoznak, a ki szellemes, jókedvű, nőies, zeneértő, — olyan, a kivel a művelt családapa majdan gondolatait közölheti, — szerelemre gyullasztja Emilt s ez a szűzi szerelem arra ösztönzi őt, hogy jobban művelje magát, hozzá méltó legyen, hogy derék állampolgárrá válva Zsófi-val családot alapíthasson. Ime a megengesztelődés a sok harc után . . . Most, miután Emil tiszta fogalmakra tett szert s megtalálta azt a lényt is, ki — úgy érzi — életének reális értéket ad — most már kellő felvértezétséggel bátran néz szembe a történeti hatalmakkal, (nem kell már félteni a környezet megrontó hatalmától, szembeszáll immár a színpad kísértéseivel is. Erő volt már eddig is benne a káros szenvedélyeket leküzdeni. Zsófi hathatósan fokozta ezt az erőt. Ha eddig

meggyőződése volt a páncélja, most már Zsófi lesz a nemtője minden kísérletekkel szemben . . . Nemcsak erejét növeli, de vágyát is fokozza új ismeretek után, utazni megy, hogy szociális és államjogi ismereteit bővítse . . . A mondottakból eléggé kitűnhetik, hogy Rousseunak a „természetes“ embere nincs ellentétben a „társadalmi“ emberrel. Találónan jegyzi meg Hüllner²⁴ hogy Rousseau „nem csupán egy dacos individualizmus szempontja szerint alakítja növendékét, hanem mint a társadalom tagját is figyelembe veszi“ Érdekes Hüllnernek azon észrevétele is, hogy a mennyire pesszimista Rousseau a társadalommal szemben, annyira optimista az emberrel szemben, feltételezvé az eredendő jóságot. Pessimizmusából következik, hogy a növendék az első 15 évében távol tartja a társadalmi befolyástól. De hogy szociális érzéke sem hiányzott, az egész rendszerén kívül azon megállapítása is mutatja, hogy erkölcsi szabadságának tudatára csak a társadalom megalakulása után jut az ember. A társadalmi megalakulást nagyon jelentős dolognak tartja Rousseau, hogy e megalkuvásnak milyen volt a módja s mi volt a célja, arra akar Rousseau feleletet adni a társadalmi szerződésben. Tárgyunkon és célunkon is kívül esik, hogy e mű egész rendszerének, egyes állításainak aprólékos bírálatába bocsátkozzunk. Csak azt a gondolatot tartjuk belőle kiemelendőnek, hogy az erkölcsöt akarja benne visszaállítani, midőn az egyes embereket fel akarja ruházni azon jogokkal, melyeket a természet megadott nekik, de a melyektől a civilizáció megfosztotta őket. Az egyenlőség eszméje, ha gyakorlatilag nehezen is valósítható meg, mindenesetre az emberi erkölcs megújulásának lesz forrásává.

Medveczky Frigyes „Társadalmi emlékek és eszmények“ c. könyvében²⁵ Rousseau rendkívüli hatásának okait vizsgálván, az *ethikai és politikai alapeszmékhez való tántoríthatlan ragaszkodásban* látja a hatás főokát. Az egyenlőtlenség Rousseau szerint nem természetes állapot s az egyenlőtlenség fejlődésének mozzanatai: a tulajdonjog alapítása, a kormányhatalom néhány kézben való összpontosítása, a kényuralom keletkezése szükségképen magukkal hozzák a társadalmi egyenlőtlenséget is. Hogy ezt megakadályoz-

²⁴ L. Friedrich August Hüllner: „Natur- und Gesellschaftsprinzip in Rousseaus Pädagogik“ (Leipzig-Plagwitz, 1898) c. műve 4 o. 2. L. i. m. 140.

²⁵ Magyar. Tud. Akad. kiadása, Budapest 1887, 342 s. köv. 1.

zuk, vagy ha már a baj megvön, megszüntessük, a természetjog szerint kell alakítani társadalmat, törvényeket, államokat Rousseau a természetjog alapján állva „tiltakozik az állami hatalom és a tulajdon monopolisatiója ellen.²⁶ Célja elérésére oly nevelést, intézményeket, törvényeket kíván, melyek az eredeti szabadságnak és egyenlőségnek leginkább eleget tesznek.²⁷ Hogy az egyenlőség elve mennyiben vihető keresztül, azt itt nem fejtegetjük; de hogy nem abszolút egyenlőséget jelent, mely az individualis hajlamokat teljesen elnyomná, annak bizonyítására idézzük Medveczky említett művének néhány megállapítását: „A szabadság eszméje mellett mások hasonló hévvel kardoskodtak; ez eszme maradt a legújabb időkig a politikai haladás tulajdonképi vezéreszméje. De Rousseau azzal nem éri be; hanem mindenk fölött az egyenlőség jogosultságát védi. Az egyenlőség elvét hasonló eréllyel csak a legújabb socialisticus rendszerek emelték érvényre. Másrészről azonban Rousseau maga is tiltakozik azon interpretatio ellen, hogy ő az abszolút egyenlőséget, tehát minden hatalom- és vagyonskülönbségnek a megszüntetését követeli. Ő csak határokat akar szabni hatalomnak és vagyonnak egyaránt. Ő azt kívánja, hogy a hatalom ne érje el azt a pontot, melyen a szabadságot veszélyeztetheti. A vagyont illetőleg pedig azt követeli: hogy egyfelől egyetlen polgár se legyen oly gazdag, hogy másokat tartós szolgálásra készíthessen; és másfelől senki se éljen oly nyomorban, mely a szabadság feláldozására birhat. Azt kívánja, hogy a jól szervezett társadalomban ne forduljon elő se túlságos gazdagság, se túlságos szegénység, se plutokratia, se pauperizmus.“

Amint látjuk, a Contrat Social-ban erkölcsi rúgók vannak s mikor az egyenlőséget hirdeti, voltaképp azt akarja elérni, hogy az uralkodó és polgárok, valamint az utóbbiak közötti viszonyt erkölcsi szempontok teremtsék s erkölcsi célok határozzák meg. Nem egyenlő sorosót, hanem a boldogság elérésének egyenlően kínálkozó lehetőségét akarja a polgárok részére megteremteni. A rabszolgaság nemcsak természetellenes, de erkölcstelen dolog is, valamint egyes emberek nem adhatják el magukat, úgy egy egész nép sem adhatja el magát; az egyén nem adhatja el önmaga egy részét, mert ezáltal a közösséget sérti.²⁸ Magának a Társadalmi

²⁶ I. i. m. 367.

²⁷ I. i. m. 368.

²⁸ Rousseau Contrat social I. k.

szerződésnek rúgója határozottan erkölcsi, amennyiben kötelességgé teszi, hogy „szükség esetén mindannyinak kell a hazáért harcolni, de viszont sohasem kell senkinek önmagáért küzdenie.²⁹ Tehát a cél — individuális módon fejlődött egyéniségünket a közös cél-
nak: mindnyájunk védelmének szentelni, nemcsak ethikus, de egyben altruisztikus is. Valamint a magán egyént kényszeríteni kell, hogy korlátozza vágyait önuralma által, éppen úgy „a népet tisztába kell hozni azzal, hogy voltaképp mit akar.³⁰ Szóval: *miként az egyént, úgy a közösséget is arra kell bírni, hogy tudatosan a jót akarja.* Ez az erkölcsi szempont viszont arra kötelezi a népet, hogy a jó akarásának jogától önmagát meg nem foszthatja, e jogot másra át nem ruházhatja. A vallásnak a társadalomhoz való viszonyában két alakulatot lát Rousseau: „az emberiségi és az állami vallást; az első nem igényel se templomot, se oltárt, se szertartásokat s egyedül a mindenható Isten belső imadására s az erkölcsösség örök kötelességeire szorítkozik: ez a tiszta, egyszerű evangéliumi vallás, a valódi theismus, melyet isteni természetjog-
nak lehetne nevezni. A másik csak egyetlen országra terjed ki s annak saját isteneket s védszenteket teremt meg; ez már bír dogmákkal, szertartásokkal s törvények által előszabott külső istenitisztelettel; azon népek, kik nem követik, előtte hitetlenek, idegenek s barbárok, csak odáig terjeszti ki az emberek kötelességeit s jogait, ameddig oltárai érnek . . .“³⁰ Amint látjuk tehát, államát nem akarja Rousseau vallás nélkül felépíteni; erkölcsi szempontból ad előnyt az emberiségi vallásnak, melyet ő valódi theismusnak nevez a *Contrat social*-ban, természetvallásnak az *Emil*-ben s mely az evangéliumon alapúl. Mi a lényege tehát a Társadalmi szerződésnek? Az, hogy valamint a nevelésben meg kell szünnie a gyermek elnyomottságának, hogy szabadon, a természet törvényei szerint erkölcsös lényé, igazán emberré fejlődjék, hasonlóképpen az állam életében is el kell tűnnie az elnyomottságnak, a rabszolgaságnak s uralkodóvá kell lennie az egyenlőségnek, mely nem az individuális hajlamok elnyomását, hanem az igazságosság érvényesülését jelenti, mely a polgárokat az emberi boldogság elérésének egyenlő lehetőségével kecsegteti.

Ha végiggrondolunk azokon a mozzanatokon, melyek Rous-

²⁹ u. a. II. k.

³⁰ u. a. II. k.

³¹ Rousseau: *Contrat social* IV. k.

seau növendékének polgárrá fejlődését jelzik, önkéntelenül felmerül az a kérdés, vajjon arisztokrata vagy demokrata polgár vált-e Emilből. Az izolált helyzet, melyben a növendék élete első szakában van, az egy nevelő szereplése arisztokratikus vonást látszanak e nevelési módnak kölcsönözni. A világlátottság, melyre szert tesz Emil, csak a születési arisztokráciának szokott osztályrészül jutni. És mégis azt kell mondanunk, hogy ez a nevelés messze van attól, amelyet közönséges értelemben arisztokratikusnak szokás nevezni. Gondoljuk meg, hogy nem a növendék előkelő származása készteti a nevelőt arra, hogy a nevelést a szokott környezettől izoláltan végezze; emberi szempontok teszik szükségessé, hogy a növendék távol legyen a természetellenes szokásokkal telt milieutól. . . . Hogy egy nevelője van? Ez Rousseau alaptételéből következik, nem az előkelőség szempontjából. Az a bűnös kor nyújthatott-e vajjon alkalmas milieut s alkalmas embereket arra, hogy általok Emil ésszerűen neveltessék? Ilyen milieu elképzelhetetlen volt s ily alkalmas nevelők nem akadhattak, tehát egy tipikus nevelő-személyt kellett feltételezni épp úgy, mint a hogy tipikus növendék Emil is. Maga az a mellékcél, melyet Rousseau kifejez — hogy t. i. azért választ arisztokrata növendéket, hogy eggyel több olyan ember legyen, aki az előítéleteket elveti — elég világosan mutatja, hogy nevelési rendszere nem arisztokratikus. De vajjon ebből a mellékcélből — egy emberrel többet menteni meg az előítéletektől — lehet-e nevelési rendszerének demokratikus voltára következtetni? Hogy ezt megállapítsuk, jöjjünk tisztába azzal, mik a demokratikus nevelés feltételei. Talán nem lesz érdektelen, ha e kérdésben Croiset Alfredet,³² Franciaország nagy fiát, a görög irodalom jeles munkását szólaltatjuk meg. Croiset a nevelésügyet, valamint minden más közügyet, az összes polgárok ügyének tartja. Ebből következik, hogy a nevelést nem szűk értelemben, egyesekre vagy családokra vonatkozóan kell értelmezni, hanem tág értelemben, vagyis minden polgárra kiterjedően. Mindazonáltal a nevelés kétféle: általános és egyénekre vonatkozó, az egyik az „éducation générale“-t illeti, bizonyos fizikai tulajdonságok: egészség, erő mindenütt egyaránt

³² A Bibliothèque générale de sciences sociales „L'éducation de la démocratie“ c. kötetében jelent meg Croiset „Les besoins de la démocratie en matière de l'éducation“ c. klasszikus értekezése.

szükségesek. Ami az „éducation technique“, vagy fordítva bizonyos hivatásra nevelést illeti, ez a körülményektől, az egyéntől, a kortól, stb. függhet. Croiset szerint a demokrácia szabad polgárának birnia kell pozitív ismeretekkel, fejlett értelemmel, jellemmel. A tudományban nem vehet részt mindenki, de viszont mindenkinek részt kell vennie a tudományos munka eredményeiben; mindenkinek legyen ítélőképessége arra, hogy mások megoldásait megbirálni tudja. Erre szolgálnak a pozitív ismeretek, az értelmi képességek s az általános ismeretek. Miután a tudást az értelem szabad gyakorlása segíti elő, ebből következik, hogy a köztársaság polgárának elsősorban szabadságra van szüksége. A gondolatszabadságon kívül szükség van bizonyos türelmes optimizmusra az előhaladás lassú haladásával szemben. Értelmi nevelésen kívül minden polgárnak szüksége van erkölcsi nevelésre. Az „éducation morale“ célja az erényt műveltetni, az individualis erők működését valami közös célra irányítani. Az egyének sajátos energiái a társaságban mint harmonikus, közös munka érvényesülnek s annyit ér a társaság, amennyit az egyének. A köztársaság polgárának főfeladata az energia fejlesztés; az energia részint egyéni, mely a munkakedv, lelkielő és munkálkodás révén önfenntartásunkat biztosítja s képesít bennünket arra, hogy legnagyobb ellenségünkkel: saját gyengeségeinkkel megküzdjünk; van összetett, a társadalmi életben kifejtendő energia is. Ennek az összetett, a koordinált energiának jegyében ápoljuk a hazaszeretetet, mely egyáltalában nincs ellentétben az általános emberszeretettel. A községnek csak előnye lehet az egyén erkölcsi önállóságából, hasonlóképen az emberiségnek is hasznára van a „haza“, az állam önállósága.³³ Végül az esztetikai képzést is fontosnak tartja Croiset a demokrácia polgárára nézve. „La joie est aussi une force“ mondja találóan s azt bizonyítja, hogy a művész fantáziája igazságoknak lehet forrásává.³⁴ Croiset fejtegetésének végeredménye ez: a nevelés célja demokratikus szempontból: 1. a polgároknak a reális és methodikus érzéket fejleszteni, a szép szeretetét, mely az igazság és erkölcsi

³³ „L'autonomie morale de chaque patrie particulière est aussi nécessaire à l'humanité, que celle de l'individu l'est à la cité“ i. m. 65. o.

³⁴ „L'imagination de l'artiste est est même souvent une divination: il arrive qu'elle précède la raison dans la découverte de la vérité; elle a des pressentiments, qui éclairent la recherche méthodique, elle n'enfante, il est vrai, que des hypothèses, mais des hypothèses parfois fécondes et destinées à prévenir des vérités“ i. m. 67. o.

nagyság szolgálatában álljon. Szándékosan választottam ki a demokratikus nevelési elvek megszólaltatására éppen annak a nemzetnek a fiát, amelynek Rousseau hajdan írt, hogy lássuk: vajjon a Croiset hangoztatta nevelési elvek beleilleszthetők-e Rousseau rendszerének keretébe? Ha csak egy pillantást vetünk a vázlatos gondolatmenetre, az education générale és education technique szükséges voltának hangoztatására (az utóbbinál az elv: *l'ny a pas de sot métier!*), a pozitív ismeretek minimumának követelése mellett az értelmi fejlettség kellő fokára; az egyéni és kollektív energia harmonikus fejlesztésének fontosságára; az esztetikai képzés erkölcsi szempontjainak kidomborítására —, menten beláthatjuk, hogy a demokratikus csmény és a Rousseau-féle eszmény közt van hasonlóság.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy Rousseau rendszere demokratikus, hanem azt, hogy a demokratikus nevelési rendszer nagymértékben öleli fel a természet szerinti, humanus, emberi, illetőleg: emberré nevelés elveit. Rousseau nevelési rendszere elsősorban: humanus volt s ez magyarázza meg a felzúduló ellenvetések s tiltakozások közt is megnyilatkozó mély — s amint mi is érezzük — maradandó hatást. A demokratikus és arisztokratikus nevelési rendszerek Rousseau „általános emberi” tanaival szemben csak azon arányokat jelzik, melyekben ezek a humanus elveket felölelték. Minél „demokratikusabb” a nevelés, annál inkább megfelel a természetkiszabta törvényeknek, annál emberibb; minél „arisztokratikusabb” a nevelés, annál kevésbé felel meg a természet törvényeit követő, emberré nevelés eszményének. Rousseau rendszere nem lehet arisztokratikus az előkelőségre — és nem lehet demokratikus az egyszerűsége nevelés értelmében. Növendéke nem akar arisztokratává, de nem akar demokratává sem nevelkedni. „Emberré” akar lenni, aki szembe tud szállni az élet minden nehézségeivel is. Oly emberré, ki azáltal lesz gazdaggá, hogy megszabadítja magát az előítéletektől „Mi lehet szánandóbb egy koldusbotra jutott nagy úrnál, ki nyomorúsága közepett sem bír a vele született előítéletektől megválni? . . . A főúr szolgává sülyedhet, a gazdag szegény lehet, a fejedelem alattvaló sorsára juthat. Avagy oly gyérek-e a végzet csapásai, hogy ilyesmitől ne kellene tartanotok? . . . A válság és forradalmak százada felé közeledünk, kiállhat jót érte, hogy azoktól meg fog kiméltetni? . . . Hadd dicsérvék váltig ama legyőzött királyt, ki nem bírván túlélni

saját vesztét, összeroskadt trónjának romjai alá temetkezék, — én csak megvetni tudom őt, mert úgy látom, hogy koronája nélkül nem tud megélni és hogy nem tekinti magát semminek, ha király nem lehet többé; ellenben az, ki koronáját elveszti, de azt nélkülözni is tudja, ezáltal koronája fölé emelkedik. *Királyi rangjáról emberi rangra emelkedik, melyet vajmi kevesen tudnak betölteni.*” Ime, ez a végső eszménye Rousseau nevelési rendszerének: „emberi rangra emelkedni”. Ezért van szükség mesterségekre is; nem azért, hogy a mesterség demokratizáljon bennünket, nem is azért, hogy meggazdagodjunk belőle, hanem azért, *hogy a gazdaság nélkülözésére képessé tegyen bennünket . . .* „Emberré nevelni” mindenek előtt! . . . Hogy beleavatkozik-e majd a közügyekbe, szószólója lesz-e a törvényeknek, ez mind mellékes dolog . . . Fődolog, hogy azt tegye, „amit jónak és hasznosnak vél, semmi egyebet; jónak és hasznosnak pedig azt tekinti, ami korával és lelkiismeretével megegyezik.” De vajjon más nevelési rendszerek nem tűzik e ki ugyanezt a célt?! Más rendszerekben, vagy mondjuk: az uralkodó rendszerekben is cél a jellemzés, amit értelmezhetünk derék emberré nevelésnek is. Ez azonban másképp nem képzelhető el, csak a történeti hatalmakat magában foglaló milieu segítségével. Így aztán a növendékből válhat ugyan derék ember, de mindenestre a környezet, az uralkodó felfogás, a társadalmi szokások által meghatározott ember. Rousseaunál másképp áll a dolog. Szerinte az emberi jellem kialakulásánál mellékesek a társadalmi szempontok — ezek esetlegességeknek, szeszélyeknek, előítéleteknek, igaztalanságoknak kifolyásai is lehetnek — fődolog azonban az emberi természet szerint való alakulás. *Más rendszerek társadalmi karaktert akarnak adni az embernek. Rousseau emberi — s minden egyéb szempontok mellőzésével — emberi karaktert óhajt adni a társadalomnak.*

Az ő paedagógiája tehát elsősorban „humanus”; de mivel tipikus, a milieu hatásától éveken keresztül izolált növendéket elgondolni is nehéz, a valóságban látni sem könnyű, — tehát paedagógiája a maga egészében véve: eszményi. A kettős arc, a nagyon is emberi és nagyon is eszményi, megmagyarázza nekünk, hogy amennyire megközelítendő, ugyanannyira megközelíthetlen is az ő paedagógiai rendszere. Nem mondható ugyanoly arányban kimeríthetőnek, mint amily arányban követendő. Így aztán az ígéret földjévé lesz, melybe betekinthetünk, bele azonban nem

mehetünk. Kimerithetetlen forrás lesz, melyből bármennyit merítünk, mindég vissza kell hozzá térni felfrissülés végett. Ez a kettős arc magyarázza meg, hogy a miben legjobban követjük alapgondolatait, abban sem tudjuk őt igazán megközelíteni. Gaupp³⁵ a gyermek pszichologia történetének vázlatában joggal hivatkozik Rousseunak azon intésére, hogy „ismerjük meg a gyermekeket!”

Ha ez az intés határpontot jelent az újkori paedagogiában egyáltalában, annál inkább tekinthető a már nagyon is uralkodóvá lett gyermektanulmányozás első életretörésének. Rousseau mondá: tanulmányozzuk a gyermek fejlődését. Nos, ma beható tanulmány tárgya a gyermeknek nemcsak testi, de lelki fejlődése is; ma tanulmányozzuk a gyermek kedélyi életét, a gyermeki akarat, a gyermeki gondolkodás megnyilvánulásait, a gyermeki hazugság jelentőségét, a gyermekjáték fontosságát, ma külön vizsgálat tárgyat képezi az iskolás gyermek lelki világa, értelmi képessége, ítélőképessége, sőt még a kézírása is tanulmány tárgya; külön vizsgálják végül az ideges, a testi vagy lelki betegségben szenvedő gyermekeket. Az a kétségbevonhatatlan tény, hogy a gyermeket ma tanulmányozzuk, megfigyeljük, eredményezi, hogy mind hangosabban hangzik fel az a vágy, hogy az iskolát az élet szükségleteihez kell alkalmazni. Hogy a gyermek az emberi érdeklődés középpontjába lépett, azt élenként bizonyítja az a körülmény, hogy ma már nem csupán a paedagogia, de az igazságszolgáltatás is figyelembe veszi a gyermektanulmányozás eredményeit. A bíró is, kiskorú bűnössel állván szemben, pedagógussá lesz. Része van a kiskorú bűnösségének megállapításában az átöröklés titkait kutató orvosnak is. Az orvosi szempontokat sem nélkülözhető gondosság teremti meg a gyermekvédelmet, mely tehát csak gyermektanulmányi alapon lehet öntudatosan célja felé törő intézménnyé. A gyermeklélektan megállapításai nyomán ma mind nagyobb érdeklődésre tartanak számot az egyéni oktatási rendszerek, az alkotó munka elve, az erkölcsileg züllött gyermekek külön elbírálása. Ma már lélektani laboratóriumokban figyelik a gyermek testi és lelki életének minden mozzanatát, mnemometerek mérik a gyermek emlékezési képességének különböző fokozatait, ergographok állapítják meg a figyelem munkabírását és kifáradását, külön készülékek szolgálnak a látástünetmények vizsgálatára s a hangtünetmények

³⁵ Robert Gaupp „Psychologie des Kindes“ Leipzig, 1912.

demonstrálására stb.³⁶ Ezekben a, bátran mondhatjuk: modern tanulmányokban látszólag megközelítjük Rousseau elveit, de a valóságban csak követjük bizonyos pontig a gyermek megismerésére vonatkozó intését, hogy aztán más irányba folytassuk a megkezdett utat. Az alkotó munkára nevelés napról-napra jobban hódító elvével leginkább megközelítjük Rousseau tervezetét, a reális tárgyak tanításában, különösen a földrajz, természetrajz, természettan tanításában lehetőleg nagy súlyt helyez a tanuló öntevékenységére (agyagmintázás, kísérlet, növény- és ásványgyűjtés stb.), ami a gyermek laboratóriumban való tanulmányozását illeti, ez ma külön studiummá lett, mintegy: öncéllá vált és mindenestre hiányzik a gyakorlati paedagogiával való benső kapcsolata. Rousseau talán nem is helyeselte volna az öncélú lélektani kutatásokat, talán tiltakozott volna is ellenök, mint a pedánság megnyilatkozásai ellen; s őt magát mégis a műveit átható örökérvényű lélektani szempontok teszik maradandó hatásúvá s minden időközön át aktuálissá. Ma is aktuális azért küzdeni a nevelésben, hogy *kinek-kinek módja legyen a maga helyét betölteni (minden egyénben a saját célt, rendeltetést feltételezi)*; ma is jelentős intés: ne becsljük le a jelent s ne ápoljuk helytelen eljárással a rossz hajlamot; ma is talál ránk az az intés: helyesen fogjuk fel a boldogságot s akkor majd tisztában leszünk azzal, hogy a nyomorúság az erő és igények aránytalan viszonyának következménye; ma is áll az az igazság, hogy a természet örök törvényeinek való alávetettség forrása az igazi szabadságnak; az érzület nevelését ma is elsőrendű feladatnak tartjuk, a cselekvés emberévé nevelni növendékünket: ma is kitűzött célunk; *a progresszivitás keresztülvitele ma is el nem ért kívánság*. A Rousseau művein végigvonuló szociális szempontok ma is a meglepő igazságok erejével hatnak. Az egyoldalú, csak önmagával eltelt sovínizmus káros hatását fölösleges fejtegetni, az előítéletek okozta hátrányokat egyesek és nemzetek életében napról-napra látjuk. Rousseau megjósolta, hogy a forradalom mindent felboríthat, ezért intett arra, hogy emberi rangra igyekezzünk emelkedni, hogy a társadalomban elfoglalt állásunk elvesztésével se érezzük magunkat megsemmisülve.

³⁶ L. Répay Dániel „Lélektani laboratóriumok a nevelés ügyének szolgálatában“ c. ismertetését az Első Magyar Országos Gyermektanulmányi Kongresszus Naplójában (Budapest, 1913.) 226 s. köv. II.

Ma, a világháború dúlásai között lehetetlen nem éreznünk az emberi rangra való emelkedésnek kívánatos voltát. Erős lélekre van szükségünk, hogy elviselhessük a háború okozta vérvesztéseget. S tán még erősebb lélekre van szükségünk, hogy bizakodóan álljunk a front mögötti harcban, romjain a bukott erkölcsöknek. Az amour de soi-même arra készítt bennünket, hogy napról-napra a sorfalat állástól sem riadván vissza, küzdjük ki mindennapi kenyérünket; de vajjon az amour de soi-même Rousseau szerint való értelmezése nem figyelmeztet-e bennünket arra, hogy igényeink nagy részének semmi köze nincs lelkünk harmóniájához: az igazi boldogsághoz... Élni, élni akarjunk természetadta minden energiánkkal, de meggyőződéssé szilárdult minden erőnkkel igyekezzünk magunktól eltávolítani a természetellenes vágyakat... Emelkedjünk emberi rangra s akkor boldogok leszünk a száraz kenyérrel s szánakozással tekintünk a hadsereg-szállítás s a közéletelés zavarosban halászó, irigyelt lovagjaira... Szánakozzunk a szegény telhetetleneken, érezzük magunkat leszálított igényekkel gazdagoknak s ha így erőre kapunk, visszatér megriadt lelkünkbe a bizalom s hinni fogjuk, hogy a rombadülő régi világ romjain új eszmék és új erkölcsök fakadnak. Ily erőt érezve magunkban, emberi méltóságunk teljes tudatában mondhatjuk el a római költővel:

„Si fractus illabatur orbis
Impavidum ferient ruinae.“

A bibliakritika és a gyakorlati lelkipásztori működés.

Irta : **Benczédi Pál.**

A Hibbert Journal 1914. évi áprilisi számában Hubert Haudley, londoni anglikán lelkész figyelemre méltó cikket ír a bibliakritikának a lelkész gyakorlati működésére való hatásáról.¹ Már az a körülmény is érdekelt minket: hűrces hazánkban, hogy miként gondolkozik erről a gyakorlati teológiai kérdésről egy anglikán lelkész, de ezenkívül felismereti kötelességünk, hogy ezt a kérdést minél bővebben tárgyaljuk az igehirdetés lehető leghathatósabb módjainak megtalálása végett. Ezen okból Haudleynek gondolatmenetét fogjuk követni s azon kérdésekben, ahol az ő gyakorlati útmutatása nem elegendő, vagy pedig nem világos össze a mi körülményeinkkel és egyházunk' elveivel, ott a mi szempontunkat fogjuk kidomborítani.

Haudley következő kérdések szerint csoportosítja fejtegetéseit: mi a bibliakritika, mi a keresztyén lelkipásztor munkája s végül hogyan alkalmazható a bibliakritika a lelkipásztori működés különböző terein. Az első kérdés tehát az, hogy mi a bibliakritika? Ebben a kérdésben egészen követhetjük Haudleyt, aki következőképpen felel erre a kérdésre: »A bibliakritika mindenek előtt a tudás görcsöve, amelynek segítségével a biblia nem az, aminek pusztá szemmel látszik: együvé tartozó égi kijelentés, hanem fokról-fokra fejlődő irodalom, melyet kezdettől fejlődéséig emberi tévedés és szellemi fejlődés jellemez. Továbbá a bibliakritika a historikusnak' messzilátója, melynek segítségével megláthatni az emberi haladásnak széles

¹ Hubert Handley : The effect of Biblical Criticism in the work of a Christian Pastor.

fognak-e a világirodalom legnagyobb remekei közé tartozni? A Bibliában is, ami örök igazság, ami az emberi lélekből fakad, mindig meg fog maradni, de mivel az is emberi mű, az emberiség arra fog törekedni, hogy a biblia fényénél újabb és újabb igazságokat kutasson föl s az emberiséget a hivatás végtelen útján tovább és tovább vezesse. A biblia feladata és fontossága tehát nem abban van, hogy csalhatalan és változtathatlan normákat állítson föl, hanem abban az ihletésben, amelyet mindenkire gyakorol, aki igyekszik befelelni magát szellemébe. Mi sem biztosítja jobban a biblia halhatatlanságát, mint az a hatás, melyet az emberi szellem legnagyobb, legragyogóbb képviselőire gyakorolt. Eltekintve a teológiai és a középkori bölcséleti irodalomtól, amely különben egyet jelent, a biblia csaknem minden nagy költőt és művészt ihletett kisebb vagy nagyobb mértékben. Érdekes tanulmány volna, amely ezt a tárgyat felöleli. Így tehát ha valami hatalom megakarná semmisíteni a bibliát, akkor azokat a művészi alkotásokat is meg kellene semmisíteni, melyeket a biblia ihletett.

A bibliakritika tehát nem ártott a Bibliának, hanem még közelebb hozta azt a mai ember értelmi és érzelmi világához.

Most már az a kérdés, hogy mi a lelkipásztor feladata? Haudeley ezt a következőképpen határozza meg: »A lelkipásztori munkatér más és más az idők változásával még ugyanabban az országban is. A 14. századi Chaucernek, szegény városi papja, aki önfeláldozóan vezeti híveit, látogatja látollevő betegeit, »nem zavartatva esőtől és vihartól«, vagy pedig ellenkezően Wycliff érzékies papja, »aki vágyodik a világi élvezetekre«, »a pokol ördöge« és akinek »sommis porcikája sem tartozik az anyaszentegyházhoz«; a 18. században Thackeray Sampson nevű anglikán káplánja, a korhely tisztelendő úr, a kétkulacsos evangélista, a 19. században Eliot György Mr. Irwineje, aki kedves, őszinte vallásos ember; egy piktantást vetve az ország határain túl, Hugó Viktor jó püspöke, Ibsen Brandja, Fogazzaro Szentje, ezek mind ugyanazon fajhoz tartozó keresztény pásztorok, habár működésükben a különmeműségnek jó adaga látható«. Mi is, ami viszonyaink szerint

a keresztény pásztor többféle elemből kell, hogy meghatározzuk. Ismerjük a keresztény lelkészt, mint reformátort, aki évekig tanúl külföldön, hogy hazájába az új korszak világát átható eszméit elhozza, ismerjük a disputációk lelkészeit, akik életük kockáztatásával is hirdetik az igét, de ismerjük a viszonyokkal bölcsen megalkudni tudó előrelátó egyházmentő férfiakat is. Ismerjük a szörzálhasogatások korszakát, midőn nagy dicsőség volt egy »és« szócskáról egyházi beszédet írni, midőn a borból való terekas fogyasztás elsőrendű társadalmi erény volt. Világos, hogy a jó lekipásztor képét nem ezekből a gyarlóságokból, hanem az ember hivatását, az ember haladását, az emberi léleknek nemesedését igazán átérző és hivatásu szentségében igazán bízni tudó és kora szellemi műveltségével együtt haladó lekipásztorban látjuk. Igaz, napjainkban divattossá vált a lelkész munkáját lekicsinyelni, vagy meg sem látni. Még ott is, ahol az ember méltán elvárhatná és föltételezhetné a lekipásztori munkának és a lelkészek által teljesített feladatnak a fontosságát, sokszor a legnagyobb tájékozatlansággal találkozunk. Benedek Eleknek, e kiváló székely írónak van egy idillikus szindarabja, melynek címe: »Falusi idilltek«. E darabban két ref. pap is szerepel. Talán ezek közül egyik lett volna a darab főhőse, mert hiszen erről mindenki azt mondja: derék, kiváló, eszes, bámulatos alak, egyebet azonban nem teszen, hanem sétál a vízparton, verseken törli a fejét, keresztel, eszik, tehenet próbál fejni és pénzzavarban van állandóan. Ebből ugyan nem alkotja még senki egy mai lelkésznek az eszményképét. Mennyivel más alak a Rákosi Viktor »Elnémult harangjainak« főhőse? Itt már a hivatás magasztalán álló embernek az alakjával találkozunk.

Most már annak a kérdésnek a megoldása következik, hogy a lelkész hogyan jár el a bibliakritikának eredményével munkásságának különböző mezein? Ez alkalommal tehát nem az egész lekipásztori munkatéréről van szó, hanem csak azokról a vonatkozásokról, melyek a bibliakritikával összefüggenek. Haudley a következő pontok szerint foglalkozik ezzel a kérdéssel: 1. Az evangélium hirdetése; 2. A szákrámentumok kiszolgáltatása; 3. Egyéb

tájképét, a Bibliának ezen széles mezőben levő helyét megtudjuk állapítani, egybehangzóvá tudjuk tenni a sémi fajok és az őket megelőző népek műveltségével, egybeazonlíthatjuk más népek rokon vallási irataival és így a Biblia nem lesz egyedül álló, rokon nélküli jelenség, hanem egyike lesz a világ legnagyobb fontosságú szentíratainak. Ezzel a bibliakritika rombol és épít. Betűszerinti befejezettség, kétségbevonhatlan biztosság, a régi inspiráció hite, a külső tekintély nincs meg már, de ezekkel szemben a Bibliának új dicsőség és megmérhetlen fontosságú jelentőség nyílt meg. A Bibliának igazi szelleme most tör elő szabadon. Így a bibliakritika a Bibliát, mint az igazságnak csallhatatlan eszközét kivette a felkész kezéből, hanem otthagyta, mint a *legfőbb vallásos tapasztalatnak kincsesházát*. Csallhatatlannak tartott mondások, tettek elvesznek a felkész birtokából, egyik a másik után vész el a történeti erősség váraiból és hull bele a homályosan sejtett táj föltevés, vagy pedig a mithikus elbeszélés birodalmába. De a nagy központi megtartó tények, Urnak szenvedése, túléli a pusztulást és a halált. Ezek ma erősebben állanak, mint valaha. A látókok lelke mélyén keletkezett magasztos, elevenítő szellemi igék és az érettünk útjára az üdvözítő lelkében megjelent igazságok időről-időre nyernek vallásos súlyokban éppen a kritika következtében. Ez a bibliakritika.«

Eddig Haudley idevonatkozó fejtegetése. A Biblia nem veszített értékéből, hanem éppen nyert a kritika által. A Mózes öt könyvét, amely több század bélyegét viseli magán, nem fogom sem Mózes, sem egy ember művének tekinteni. A Genésis elbeszéléseit nem fogom történeti tényeknek nézni, a zsidó népet nem veszem ki az emberi haladás törvénye alól, hanem tudom, hogy kezdetben ők is bálványimádók, aztán több istenimádók voltak s csak később, hosszas küzdelmek után jutottak el az egy isten imádlásához. Nem isten választotta ki őket az ő népének, hanem nekik volt szabva nemzeti istenük. Wellhausen után tudjuk, hogy a törvény nem a pusztai vándorlás idejében, a nomád élet műveletlen korszakában, hanem a fogtság után keletkezett. Az új testámentumí iratokról is tudjuk,

hogy azok nem egységes felfogásnak az eredményei, hanem különböző íróknak, különböző iskoláknak és céloknak, nem egy esetben pártoknak állanak szolgálatában; Baur, a tübingiai iskola megalapítója kimutatja, hogy az újszövetségi íratok között csak négy írat van, amely az apostoli korból való. Ezen a kérdésen aztán lehet vitalkozni, lehet ezt többre emelni, vagy kevesebbre redukálni, amnyi azonban bizonyos, hogy az új fényt és új világosságot derített az újszövetségre a gondolkozó tö elől. Ezen felfogás mellett nem fognak nehézségeket okozni a különböző íratokban található ellentmondások, a csodák magyarázata sem fog kétségbeejteni s így ezen iratok között megsejthető még az írók által sem helyesen ismert Jézusnak fonséges alakja. Megismerhetők azok a helyek, amelyek bizonyos egyházi célok érdekében betoldattak s meglátható ezen az alapon, hogy az orthodoxnak nevezett egyházak dogmái nem bibliai alapon nyugszanak.² Így a bibliakritika valóságos áldás a szabadelvű egyházakra és a szabadság után sovárgó lelkekre nézve. Az a lény, hogy a bibliát összhangba igyekeznek hozni a különböző iratok keletkezésének idejével, a régi kor eszmeáramlataival, a Baur által keresztüli vitt történelmi nyomozás lehetővé teszi a biblia igaz szellemének megismerését ellenkezően azon racionizáló, vagy dogmatikus irányzattal szemben, melyben minden kor a maga korának felfogását, célját és törekvéseit akarta igazolni a szentírásból. Ezen felfogás ellenére sem mondhatjuk, hogy a biblia elveszítette volna a mai korra való iratását, amint azt György Afadár »A bibliatörténelem az iskolában« című füzetecskéjében hirdeti. Nem az a döntő valamely mű értékének megbírálásánál, hogy ki és mikor írta, ezek a körülmények természetesen figyelmen kívül nem hagyhatók, hanem az, hogy lényileg van e félek és élet a kérdéses műben. Homérosz két nagy eposzáróit kimondhatják a szaktudósok, hogy Homérosz sohasem élt, hanem a két nagy eposz csupán a népköltészet összegyűjtése és az események sorrendjében való elrendezése. Vajjon e mellett is a homeroszi eposzok nem

² J. E. Carpenter: The Bible in the nineteenth Century 452–510. 1

KÜLÖNFÉLÉK

Egy bölövi háborús okirat. A háború vihara által megsepert székely területen tartózkodva, közvetlenül szerezhettem tapasztalatokat azokra a meg nem fejthető kérdésekre, amelyek a meneküléssel kapcsolatban felmerülnek. Az iskolában oly szépen hangzik: *historia est magister vitae*, de ki tudná megmondani, hogy a nemzetek hőstörténelmének anyagát, a háborút mi hozza létre és mi vezeti? A monistikus világfelfogás mellett az emberiség haladásában mi szerepe van a háborúnak? Mindezekre ma még megnyugtató feleletet kapni nem tudunk s a háborút küzdjük a rendeltetésünkbe vetett nemes hittel. A háború sajátos jelentése a béke jogrendjével szemben ott lép markánsan előtérbe, ahol a hadakozó felek hadseregei egymásután váltakozva jelennek meg.

A hadakozó felek seregei által megszállott ellenséges területek a nemzetközi jog értelmében az eddigi jog uralma alatt maradnak a kiverésig, vagy a békekötésig, de az elv csak elv marad.

Mihelyt a békeidők szervezett hatósága a területet elhagyja, az emberben megfékezett erő kitör és korlátlanul kezd föllépni minden téren. Az elmenekültek és otthonmaradottak nemcsak testileg, de lelkileg is elválnak. A menekülő viszi a szülőföldre való ragaszkodás édes érzetét, az otthonmaradottak pedig megszűntnek tekintenek minden kapcsolatot a béke rendjével szemben. A kiűritett területen az emberek nem az etika és jog parancsa szerint, hanem ösztönük szerint cselekesznek. Ethikára és jogra nevelve vagyunk s csak az ezeket hatályosító szervezet mellett cselekszünk e szerint. A megszokott szervezet helyett azonban a hazai vagy ellenséges haderő szervezett ereje lép, amelynek célja megvan, de a kivített mindig a taktikai helyzet diktálja. Ezért a polgári élet rendje a hadszíntéren teljesen háttérbe szorul, ha meg is marad. *Forog valaki, vagy egy képzelt lehetőség körül.* A falú társadalmában az egyén még a békében is sajátos érték. Mindenkinek megvan a közben kialakult helye, szerepe és súlya. Az oly mozgékonytalan falúsi élet ezek körül az értékek körül bonyolódik le. És a háború irányítói is ezekre nehezdednek rá. Úgy érezzük falúhelyen, hogy minden hadvezetés a rendelkezésétől várható sikert egycsesen a falúsi tekintélyekből préseli ki. Az újságok híradásában felbukkanó szenzációsabb esetek a rendszerben csak nagyobb csomópontok, de végeredményében a jelenség ugyanaz a legkisebb helyen is.

A menekült területen a hatóságok eltávozásával beáll a teljes szervezetlenség (anarchia). Mindenki várja az események folyamatát s bármit tesz is bárki, a cselekmények a pillanatok hatására redukálódnak. Az ellenség

ideiglenes rendelkezése a saját szempontjából és nem a polgárság érdekében történik elsősorban — a helyi tekintélyek felhasználásával. Ez a megszállt terület lakosságának a szenvedése. A részletek elhagyásával két érdekesebb momentumot tartok megrögzítendőnek. A brassó—bölön—udvarhelyi vonal sok mindent érthetővé tesz. Az ellenség betörésekor Bölön az átvonulási vonalba esett anélkül, hogy harc színhelye lett volna. Az oláh csapatok egyre-másra vonultak át.

Egyik hadseregrész ott vert tábort a temető mögött — Forró kertje lábán — egy éjszakára. A tábor végleges elhelyezkedése éjfél felé ért véget. Ekkor a parancsnok egy lovassági különítményt beküldött a falúba, hogy a legtekintélyesebb embert vezessék elébe. Az otthonmaradottak között volt id. Tana Sámuel, aki 82 éves korral, vagyoni helyzeténél, viselt hivatalánál, józan bölcsességénél és egész egyéniségénél fogva a község valóságos feje. Az öreg székely urat már 1849 február 8-án (14 éves) Kézdivasárhelyen a puskapor úgy megcsókolta, hogy most is jól látszik mindkét arcán a nyoma s így hát a puskaporos hordón ülő parancsnoktól még az éjféle órákban sem ijedt meg. Siculus észjárással magához vette az előző oláh parancsnok által kinevezett „oláh bírót“ és a községben levő oláh papot, hogyha nem is hét szilvafás, de mégis székely nemeshez illően jobbágyi kísérettel jelenhessék meg. Ekként felkészülve a lovas katonaság körülvette minden oldalról „nehogy vagy egy kutya megharaphassa“ s így érkezett meg a táborhelyre. Itt egy parancsnokló tábornok „üveges hintóban“ (üveg karosszeriás autó) fogadta s katonás rövidséggel egy könyvből a következő négy parancsot adta ki:

1. 16—50 éves ember 8 napig egy is el ne hagyja a községet, mert agyonlövöti. Ezeket össze kell írni.

2. Az országúttól az erdő aljáig a katonai mérnök kijelölése szerint lövészárók készítenő 24 óra alatt.

3. Az elmenekültek vagyona „Nagy“—Romániáé, mivel ezek hűtelenek lettek a területhez. Ezeket össze kell írni.

4. Reggel 1000 liter forralt tej viendő a táborhelyre.

Mindezek pontos végrehajtásáért az öreg urat tette főbélövetés terhe alatt felelőssé. Amikor a lövészárók készítés lehetetlenségére útal, azzal bocsátotta el a parancsnok, hogy a kiadott parancs: parancs.

A falú feje ezzel a lovasság által közre fogva visszatért a községbe s mielőtt pihenni tért volna, a falúbeli idősebb emberek által házról—házra járattva adta tovább a parancsot. Minden teljesezésbe ment a parancs szerint s így nem lett semmi baj. Még a lövészárók is elkészült volt, de a gazdák szépen be is föltötték, mert erre a területre is nagy szükség van ebben a drága világban.

Az oláh uralomnak — a részletek nem tartoznak ide — csakhamar vége lett. Jöttek a mi dicsőséges katonáink a szövetséges német bajtársakkal. A német katonaság parancsnoka is küldött az öreg Tanának egy kedves üzenetet. Befehl! volt a megszólítás. „Este jött a parancsolat“ — violaszin pecsét nélkül —, hogy reggelre 1000 drb. kenyér legyen az apácai erdő alján fekvő Magyaróson. Bölönben egész éjszaka minden kemencében sütöt-

istentiszteletek vezetése a templomban; 4. Az ifjúság tanítása; 5. Egyes lelkek vezetése. Mindezekkel kapcsolatban tárgyálja a bibliakritika hatását. Ézti a beosztást mi is megtarthatjuk, hogy követhessük egy egészen más körülmények között élő, más nemzet és más felekezet papjának idevonatkozó gyakorlati fejtegetéseit. Mi természetesen az evangélium hirdetése és más istentiszteletek vezetését nem tárgyaljuk külön, mert nekünk ilyen nincsen, szákrámentum helyett az egyházi szertartásokat fogjuk tárgyalni és az egyes lelkek vezetését a kura pásztorális általános nevével jelöljük.

Haudley az evangélium hirdetésének tartalmát a hallgatóságához szabja. Így különbséget tesz a művelt közönséghez és a köznéphez intézendő beszédek között, ami helyes is.

Forrásunk azt mondja, a művelt közönség nem szereti, ha az egyházi beszéd kritizálja a bibliát, de azt igen, ha a beszéd kritikai alapon áll. Felhoz egy esetet, mely szerint ézelett 10 évvel 160 ember cirkált egy hajón a Földközi tengeren körülbelül hat hétfig. Az útasok között volt jogász, orvos, kereskedő és más hivatalnokféle ember és 12 lelkész. A lelkészek között volt 11 konzervatív felfogású és 1 liberális teológus. A papok egymásután, egymás segédletével istentiszteleteket tartottak a hajón. Végül — amikor már mindenik lelkészt hallották — a bucsúistentisztelet megtartására a liberális gondolkodású papot kérték fel az útasok, még pedig úgy, hogy ő már teljesen egyedül, minden segédlet nélkül tartson istentiszteletet. A tanulság ebből világos. A szabadelvű ember könnyebben megtalálja az utat a közönség szívéhez, mint a reszes, konvencionális teológus. Haudley azt mondja, hogy körülbelül ez a sorsa az egyházi beszédeknek az egész Angliában.

(Vége köv.)

·IRODALOM

Szombati-Szabó István ref. táborigelkész a következő irodalmi jelentést teszi közzé:

A *Kókai Lajos* budapesti könyvkereskedő cég bizományában *augusztusra két könyvem* kerül ki a könyvpiacra.

„*Az erős Isten uraknak ura*“ cím alatt az Uralkodó nevénapján, születése napján, I. Ferencz József király halálakor, IV. Károly király koronázásakor és az uralkodóház családi ünnepei alkalmával elrendelt istentiszteleteken részben a harctéren, részben a házában tartott beszédeket, illetve imádságokat foglaltam össze, amelyek ezután alkalmakkor is használhatók, de főként mint a jelenvaló idők emléke jöhetnek számításba. E könyv ára 2 K lesz.

„*Seregek istene*“ cím alatt különböző alkalmakra szolgáló, ünnepi és általános, kivétel nélkül a háborús idővel szerves vonatkozásban álló beszédeket és imádságokat adok (újkenyéri, karácsonyi — elő- és utóimádsággal, újévi — elő- és utóimádsággal és még három háborús időbeli egyházi beszéd, háborús esztendőt búcsúztató imádság, esketési és keresztelési szertartási beszéd és imádság stb. — összesen 9 beszéd és 12 imádság). E könyv ára 3 korona.

Tekintettel az orosz fogolytáborokban levő ref. magyar katonák lelkiigondozása céljából rövidesen bekövetkező emissziómra, kérem, hogy *a megrendeléseket egy levelezőlapon a resicabányai ref. lelkeszi hivattal augusztus végéig közölni méltóztassék*. Az előfizetési díjak is, a megrendelő könyv címének feltüntetésével oda-küldendők. A bizományos és más könyvkereskedőcégek útján a könyv ára 50 fillérrel és a portóval drágul.

Sternthal (Steiermark), 1917. július hó.

tek. — amennyit tudtak. Emiatt sem volt baj. Alighogy a rendbiztosító csapatok megérkeztek, a parancsnokuk Nagyajtán üttöte fel hivatalos sátorfáját (a rokonság jussán talán a Kovács István féle kurián). Innen osztogatta a magyar csapat parancsnoka a különböző községekbe a parancsot. A mi csapataink parancsnoka is Bölönben az öreg Tanát szemelte ki a parancs végrehajtójául. Ez már enyhébb jellegű, de azért szomorú parancs. Formája nobilis. Hiába — a magyar katona mégis csak magyar.

A negyedrév nagyságú papírlap szövege ez:

Tekintetes Tana Sámuel úrnak Bölön. Kérem, sziveskedjék a községben *es írás* vétele után rögtön kihirdettetni, hogy akinél idegen holmi van, olyan, amit az oláhok alatt vittek hozzája, vagy pedig vitt őmaga, az az idegen holmit 1916 október 18-án déli 12 óráig szállítsa be a nagyajtai község házára. Megjegyzem, hogy én október 18-án házkutatást fogok tartani Bölönben s azt, akinél idegen holmit találok, katonai törvények értelmében fogom elbírálni. Nagyajta, 1916 okt. 16. Dr. Borbély főhadnagy.

A 8-ad rétre összehajtott papír hátlapján ezek a följegyzések vannak: Bölön. „Unteroffizier Isollt (?)“ „Vettem 1916 október 16. (odiki) 6 óraker s 17-én a kihirdetés megtörtént. Tana sk.“ Emiatt az írás miatt sem történt baj, rendben volt minden.

Ez az „*írás*“ azért értékes nekünk, mert a kiállítója a K. M. kiváló munkatársa: dr. Borbély István, aki mostanság nem nekünk ír, hanem az Isonzó-tól a Hargitáig a magyar történelmet írja vitézi jobbjában, fényes magyar karddal. Tolla és karddal harcol e világháború véres zivatarában igaz magyar szívvel és vérző sebekkel.

Isten hozza vissza — mielőbb!

(t. gy.)

Az új kormány tanügyi programja. Az új kormány a *demokratikus fejlődés* jelszavával kezdi működését. Bennünket most programjának csak az a része érdekel, amely a közoktatás ügyére vonatkozik s melyet Esterházy Mór gróf miniszterelnök a következőkben foglalt össze:

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium ügykörében nagyfontosságú reformtevékenységre van szükség, melynek egy része csak a háború befejezése után eszközölhető, egy része pedig haladéktalanul veendő munkába. Az első kategóriába tartozik úgy is mint nemzeti közszükség, úgy is mint a demokratikus jog kiterjesztésével, a demokratikus iránnyal elválaszthatatlanul összekötött követelmény, a *nép nevelésének* az eddiginél sokkal gyorsabb ütemben való fejlesztése, hogy a lehető legrövidebb idő alatt vége, vessünk az eddigi erőfeszítés dacára még mindig fennálló azon állapotnak mely szerint hazai ifjúságunk egy része nem férhet iskolához.

A tanuló és serdülő ifjúság testi nevelésének szervezése és az oktatásnak gyakorlatiasabb, főleg gazdasági iránya e reformokkal kapcsolatosan lesz keresztülviendő. Ma, midőn a háborús követelmények miatt a létező iskolák is csak tengetik életüket, nem foghatunk közvetlenül hozzá ennek a problémának megoldásához. De meg kell kezdenünk az előkészítő lépéseket abban az irányban, hogy annak idején kellő számú, kellően kiképzett és *állami hűség szempontjából minden kételyt kizáróan megbísható*

tanerők álljanak rendelkezésünkre, valamint abban az irányban is, hogy a tanügyi kormányzat oly szervezetet nyerjen, mely a meghozott és meghozandó közoktatásügyi törvények szabatos végrehajtását biztosítja.

A népnevelés gyorsabb ütemű fejlesztése olyan programmpont, amit a legnagyobb örömmel üdvözölhetünk. Mert az csakugyan szégyenfoltja ma már egy rendezett s modern kultúreltet élő államnak, hogy nincs annyi iskolájú, hogy minden tanköteles gyermek iskolába járhasson s nincs a legjobb intencióju törvények végrehajtásában annyi erély és következetesség, hogy legalább ott, ahol hely van, minden tanköteles iskolába kényszerítessék. Ez a megjegyzés nem a háborus évekre vonatkozik, mert ma az iskolák igazán csak tengetik életüket; hanem a háboru után következő béke idejére, melyben az iskolázás fokozott fejlesztése, a háború okozta visszamaradás és csorbák lehető gyors eltüntetése lesz feladatunk. A tanítóképzés államivá tétele is olyan régi követelménye a tanügyi közvéleménynek melyet a háború szomorú jelenségei most már elodáztatlan kötelezővé tettek.

Jankovich Béla. 1913 febr. 26-ától 1917 jun. 15-ig vezette a magyar közoktatásügyet. Ő hajtotta végre az állami és nem állami tanítók fizetés-rendezéséről szóló 1913. XVI. és XVII. t. cikkeket. Az állami iskolákban a nem magyar anyanyelvűek részére két engedményt tett. Egyik az, hogy az elemi iskola 1. és 2. osztályában az anyanyelv, mint kiegészítő nyelv használtassék; a másik az, hogy a 3—5. osztályokban az anyanyelvet, mint tantárgyat taníthatják. A tanító- és tanítónőképző intézetek számára kiadta a tanmenetet. A középiskolákban szükségesnek tartotta a nemzetiségi nyelvek tanítását s az egyetemeken is rendes tanszéket kívánt felállítani a nemzetiségi nyelvek részére. E szempont szerint dolgoztatta ki a középiskolai reformot s a törvényjavaslatot 1916 júniusban be is terjesztette. A görög helyett francia, angol, vagy olasz, vagy valamely hazai nemzetiségi nyelv választását akarta megengedni. Az érettségi a görög nélkül is jogosított volna mindenkét az egyetemre. A leányközépiskolákat szervezte, tanulmányi tervöket s rendtartásukat kiadta. A felső oktatás terén a műegyetemen közgazdasági szakosztályt létesített s Debrecenben és Pozsonyban két új egyetemet állított fel.

Apponyi programja. Apponyi miniszteri működését két irányban körvonalozta, mikor állását elfoglalta. „Az egyik irány az, hogy nemzeti integritásunknak, az egységes historiai magyar nemzet sértetlen fenntartásának mindazokat a garanciáit megteremtjük, amelyek a közoktatásügy terén megteremthetők. A másik az, és ez aztán különösen összefügg azzal a demokratikus átalakulással, mely a jelen kormánynak első hivatása és létjogosultsága, hogy akkép irányítsuk hazánk egész közoktatását, hogy első cél legyen a nemzeti cél mellett hazánk népének képesebbé tétele arra, hogy a gazdasági életnek nehézségeivel megküzdhessen, a gazdasági versenyben megállhassa a helyét. Megnyugvással olvassuk a programmból, hogy a nemzeti egység megtartását és a nemzet gazdasági erejének fokozását tűzi

ki célul. Érdemes volna egy egyetemesen átfogó vizsgálat alapján megállapítani, hogy vajjon a különböző jellegű és fokú tanintézetek tanulmányi tervei mennyiben szolgálják a nemzeti gondolat megerősödésének célját s akkor rájönnénk, hogy egy általános nemzetnevelő tanügyi politika ideáljától mennyire messze állunk. A nemzet gazdasági erejének fokozását szintén a háború vetette fel. A népiskola tanterve nem áll távol e gondolattól, csupán az kellene, hogy az iskola mindennapi munkájának irányító gondolatává legyen.

Tóth János és dr. Nemény Imre vallás és közoktatásügyi államtitkárok.

Apponyi régi munkatársát, Tóth Jánost nyerte meg maga mellé az államtitkári állásba, Neményi miniszteri tanácsost pedig államtitkárrá léptette elő. Azon alkalommal, mikor pártvezéri állásukról lemondtak, Apponyi így nyilatkozott Tóth Jánosról :

Én kijelentem, hogy ez a segítség reám nézve teljességgel megbecsülhetetlen, megbecsülhetetlen reám nézve az, hogy hazánk kultusz és közművelődési ügyeinek vezetésében egy olyan férfiú osztozik velem a felelősségben és a munkában, kinek gondolkozása az én gondolkozásommal, mint mindenben, úgy ezen a téren is oly tökéletesen összeforrott, hogy egyikünk a másik helyett cselekedhetik látatlanul, abban a biztos tudatban, hogy amit az egyik tesz, azt a másik jóvá is fogja hagyni. . . . Megbecsülhetetlen reám nézve, hogy olyan munkatársat nyerek ő benne, aki a minisztérium vezetésének terén is már több évre terjedő tapasztalást és ismeretet szerzett és aki abban az időben, amidőn együtt irányítottuk ugyanannak a minisztériumnak ügyeit, megalapította minden hozzáértő, minden, annak a minisztériumnak feladatával ismerős, minden, annak a minisztériumnak ügykörében működő, minden attól függő tényezőnél hírnevét, mint az abszolút igazságosságnak és méltányosságnak, mint az odaadó működésnek és mint a teljes hozzáértésnek és ettől a munkakörtől való telítettségnek a mintaképe.

Tóthnak kiemelik páratlan igazságosságát és részrehajlatlanságát, éles judiciumát és a tanítótság iránt való jóindulatát, mellyel az érdemet a legkisebbségnél is elismeréssel emelte ki. Neményi erős szervező és adminisztratív képesség. A magyar tanítóképzés színvonalra emelésében erős akaratának energiájának nagy része és érdeme van. A Budapesti Hirlap Tóthot következőleg jellemzi : Okos, nagy dióbarna szemével, nyílt tekintetével, bizalomgerjesztő, rokonszenves külsejével mindjárt az első látásra megnyeri az embernek lelkét. Szilárd jellem, vasakarát, stoikus nyugalom, becsületes őszinteség, póznélküli egyszerűség azok az egyéni tulajdonságai, amelyek nemcsak pártja előtt, hanem az egész politikai világban tekintélyt, népszerűséget és közkedveltséget biztosítanak neki! . . . Mint ember melegszívű, mint politikus telve van erős nemzeti érzéssel és tartalommal, mint föld-birtokos egyike Magyarországnak legkiválóbb gazdáinak . . . Szinte a pedanssáig lelkiismeretes, pontos, hangyaszorgalmú, senkitől és semmitől nem befolyásolható férfiú, aki egyedül lelkiismeretére és annyi nehéz tűzpróbán átment erős faj és nemzeti érzésére hallgat.“

Apponyi és a kath. autonomia. A prot. közvélemény aggódó érzések között néz Apponyi újabb minisztersége elé. Egyházpolitikai harcok előszelét érzi, melyről sajtóközleményekből annyit már sejteni lehet, hogy a kath. autonomia törvényjavaslat alakjában készen van s azt Apponyi, mihelyt az időt elérkezettnek látja, be fogja terjeszteni. Barkóczy szellemétől félnek mely első minisztersége alatt az ország tanárságát két táborra, a katolikusok és nemkatolikusok táborára osztotta. Attól a szellemtől, amely az 1848. évi XX. t.-c. szellemének meghamisításával felemelte a szerzetesrendi tanárok fizetését s a tanítással foglalkozó szerzeteseket és apácákat állami fizeték-kiegészítésben részesítette. A protestáns vezető államférfiak között Zsilinszky volt az, aki a prot. társadalmat e reakciós törekvések tudatára ébresztette és Bánffy Dezső, aki a ref. egyházkerület közgyűlésén állapította meg, hogy a magyar törvényhozás 1791 óta először 1907-ben tért el Apponyi alatt a szabadelvű iránytól vallási kérdésekben. Tisza maga is látta az ultramontanizmus veszélyeit, csupán attól félt, hogy a felvilágosodott magyar katolikusok nagy tömegét idegenítik el a protestánsok a secularisatio kezdeményezésével.

A román tanítóképzők. Apponyi gróf közoktatásügyi miniszter rendeletet adott ki, amelyben úgy intézkedik, hogy a román tanításnyelvű tanítóképző intézetek megnyitása az 1917/18. isk. évben egyelőre elhalasztassék. A rendeletet a görög keleti és görög kath. egyházi főhatóságokkal történt előzetes tárgyalás és megállapodás alapján bocsátotta ki. Okot adott rá az hogy a román intelligencia a háború folyamán nem tanúsított hazafias magatartást, ami első sorban annak tulajdonítható, hogy a román tannyelvű iskolákban az ifjúság nevelése nem hazafias irányban történik. Ennélfogva a miniszter szükségesnek látja, hogy a román tanítóképzőket a jövőben szigoruan ellenőrizze vagy kormánybiztos kiküldésével, vagy pedig állami tanárok kinevezésével. Minthogy az erre vonatkozó intézkedések tanulmányozása időt és megfontolást kíván, a tanítóképző intézetek megnyitását egyelőre nem engedheti meg.

Az iskolák megnyitása. A vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy az összes középfokú intézetekben az új tanév szeptember 1-én kezdődjék meg. Az igazgatók fölhatalmazást kaptak arra, hogy azokat a tanulókat, akik szülőik gazdaságában a szükséges munkacérok hiányát esetleg pótolhatják, az őszi és tavaszi mezeti munkálatok alkalmából, kellő igazolás mellett rövidebb időre, legfőljebb három hétre szabadságholhassák. A tanítás a felsőfokú intézetekben is szeptemberben, a rendes időben kezdődik meg.

Az Országos Hadigondozó Hivatal ösztöndíjakat ad hadiárvak, hadirokantak és katonai szolgálatot teljesítők gyermekei részére, akik közép, vagy felső iskolákat látogatnak. Az ösztöndíjak 400-800 K között váltakoznak,

Pályázni csak az előírt űrlapok felhasználásával lehet. Az űrlapokat a városok polgármestereinél, vagy a járási főszolgabiráknál lehet beszerezni. A kitöltött űrlapokat ahhoz a polgármesterhez, vagy ahhoz a vármegyei árvaszékhöz kell benyújtani, amelynek a hatósága területén a gyermek állandóan tartózkodik.

A debreceni ref. teol. fakultás doktoravatási jogot nyert. A szabályzat szerint doktori szigorlatot tehetnek a fakultáson végbizonyítványt nyert hallgatók, vagy más ref. teológiák hallgatói, ha valamely külföldi egyetemnek legalább egy évig hallgatói voltak. Ezenkívül doktorátus tehetnek azok, akik teol. magántanári oklevelet szereztek, vagy külföldön licentiátusokká avattattak és akik értékes irodalmi munkásságuk alapján engedélyt nyernek a szigorlat letételére. A szigorlat díja 500 K. A fakultás disz doktorokká is avathat kiváló közéleti szerepet vívó egyéneket, ha az illetőket egy nyilvános rendes tanár ajánlja és a többiek titkos szavazással legfeljebb egy szavazat ellenében elfogadják s az oklevél kiadásához a király beleegyezését adja.

Lelkészek és tanítók, tanárok családi pótléka. Az 1917. évi IX. t. c. szerint jul. 1-től kezdve családi pótlék jár a szabályszerűen szervezett lelkészségekben működő magasabb képesítésű lelkészeknek, ha évi tiszta jövedelmük az állami jövedelem kiegészítés nélkül a 3000 K-t meg nem haladja, továbbá a kisebb képesítésű lelkészeknek, ha tiszta jövedelmük a 2200 K-t, a segédlelkészeknek, ha évi tiszta jövedelmük az 1000 K-t meg nem haladja, azoknak a hitoktatóknak, akik kizárólag hitoktatással foglalkoznak és illetményeiket egészben vagy részben az államkincstártól kapják. Megkapják a családi pótlékot az áll. fizetés-kiegészítésben részesülő és nem részesülő felső és középfokú tanintézetek rendes, rendkívüli, segéd- és helyettes tanárai is, a népiskolai rendes tanítók és tanítónők, a rendes óvónők. Az alkalmazottak minden gyermek után fejenként évi 400 K-t kapnak gyermekeik 24. életévéig. Ha valamelyik gyermek a mozgósítás következtében nem végezhet be ezen az időn belül tanulmányait, a miniszter a pótlékot továbbra is kiutalhatja. A lelkészek tiszta jövedelmének megállapítása az 1898. évi XIV. t.-c. alapján történik, de a készpénzbeli jövedelemnek csak 70°,0-a vétetik figyelembe. Az állami szempontból kifogás alá eső lelkésztől a miniszter a családi pótlékot megvonhatja. Örömmel üdvözljük ezt a törvényt, amely egy régi igazságtalanságot szüntet meg s a mostani nehéz időkből nagy segítséget nyújt a gyermekes szülőknek.

A papi pálya és a görög nyelv. A porosz közoktatásügyi miniszterium — amint mult számunkban röviden említettük — rendeletet adott ki, amely a papi pályát azoknak a tanulóknak is megnyitja, akik reál gimnáziumi érettségig tettek, akik előtt az eddig zárva volt. Az ilyeneknek külön vizsgálatot kell letenniök görögből egy háromtagú bizottság előtt. Követelmény: az attikai nyelvjárás grammatikája, megfelelő szókincs, Xenophon és Platon nem nagyon nehéz helyeinek fordítása; fordíthatnak esetleg az új testamen-

tumból is. A vizsgálat írásbeliből és szóbeliből áll. Az írásbelire két órai idő van adva, egy megfelelő szöveget kell németre fordítani. Szótár használata meg van engedve. A sikertelen vizsgálatot kétszer lehet ismételni ugyanazon bizottság előtt.

Ezt a rendeletet különbözőképpen bírálják. Némelyek a humanisztikus gimnáziumok jogai csorbításának tekintik, mellyel a reálgimnázium jelentékeny kedvezményhez jutott; mások a teológiai pályára készülőkkel szemben fennállott követelmények leszállításának, mellyel azok tudományos előkészítése megkönnyebbitett. A rendelet kiadásának okai között első áll a háború. A teologusok sorából a háború oly sűrűn szedte áldozatait, a hiány papokban és papjelöltekben oly nagy, hogy ez az egyházat komoly veszedelemmel fenyegeti. A rendelet az 1901-ben kiadott intézkedésnek, amely az összes középiskolák egyenlő jogosítását mondja ki, tulajdonképpen egy további lépése. A fő egyházi tanács akkor a gimnáziumot tekintette a teológia számára rendes előkészítő iskolának, de ez a körülmény a további fejlődést nem zárhatta ki.

Új vallásitanítási terv a porosz középiskolákban. A jövő isk. évben a porosz középiskolákban új vallásitanítási terv lép életbe. A régi 1901-ből való. Sokat támadták, senki sem volt vele megelégedve. A tanítás célját igen magasan tűzte ki, melyet nem lehetett elérni. Ez volt: a növendéket isten igéjével jellemes keresztény személyiséggé nevelni. A mostani terv a célt — helyesen — elérhető magasságban tűzi ki. Kapcsolatban a többi tantárgyakkal a növendéket bevezetni a szentírásba és a keresztény, főképp az ev. egyház történelmébe és szellemébe. Fontos követelmény az, hogy a többi tanulmányi tárgyakkal kapcsolatban. Ez azt hozza magával, hogy a vallásitanárnak más tárgyakban is, főképp az u. n. „erkölcsi“ szakokban, a németben és történelemben is jártasnak, szakképzettnek kell lennie. Az új tanterv oltalmába veszi a káté-tanítást is, amelyet újabban annyit támadtak. Könyv nélkül való tanulásra nem vet túlságos súlyt, de szép zsolttárok megtanulását követeli. Fontos újítása, hogy a két utolsó évfolyamban világnézetre vonatkozó kérdéseket fejtegetését kívánja. Egyfelől a keresztény vallás és a rajta nyugvó erkölcsi elvek, másfelől a modern világnézet problémái állítandók, nem rendszeresen, csak alkalmilag szembe s tárgyalandók, de úgy, hogy nem a kritika, hanem a keresztény világnézet maradjon a fődolog s állítassék előtérbe.

A középfokú nőnevelés. Kisszámunknál, szegénységünknel fogva e tekintetben eddig nem tettünk, nem tehattünk semmit. Ez év folyamán történt annyi, hogy a képviselőtanács egy leányotthon felállításának kérdésével foglalkozott s elhatározta a létesítését majd a háború után. Lehetetlen észre nem vennünk, mennyire öntudatos nevelésügyi politikát folytatnak e tekintetben a katolikusok. Ismeretes Jankovich miniszter felső leányiskolái és leánygimnáziumi reformja. E rendelet következtében egymásután keletkeznek kath. leánynevelőintézetek. Van az országban 3 protestáns, 7 katho-

likus és 6 állami leánygimnázium. Budapesten és Egerben az angol kisasszonyoknak, Budapesten a Szentszív-apácáknak, Kolozsvárt a Marianum, Pécsen a Miasszonyunkról nevezett, Nagyváradon és Sopronban az Orsolyarendi apácáknak. Új kereskedelmi leányiskolájuk van Eperjesen az angol kisasszonyoknak, Temesváron a Miasszonyunkról nevezett apácáknak. Az államnak Besztercebányán és Kassán, a reformátusoknak Szatmárnémetiben.

Harangjaink. Az erdélyi ev. szász egyházak 167 olyan harangot mentettek meg, mely 1700 előttről való és ezenkívül 19-et, amely műbeccsel bír. Az 1700 előtti időkből származók között van 1310-ből, 1400-ból, 1411-ből és 1477-ből származó. Vajjon nálunk megtörtént-e minden arra, hogy műemlék-számba menő vagy történeti beccsel bíró harangjaink megmaradjanak templomaink tornyaiban?

A budapesti r. k. hittudományi kar tanulmányi szabályzata. Az új szabályzat a tanfolyam 8 félévét 10-re emelte fel. A tantárgyak között van az arab nyelv és a szociológia. Félévek, illetőleg az év végén kollokviumok tartatnak s ezek sikeres kiállása nélkül az év nem számít be. A tárgyak az egyes évfolyamokban előírt sorrendben hallgatandók s ettől eltérést csak megokolt esetekben adhat a kar. Négy szigorlat van. Szigorlatra a 4. év előtt senki sem bocsátható, akkor is csak a két elsőre; a két utolsóra csak az 5. év végzése után. Két szigorlat között legalább egy félévnek kell lenni. Más intézetek 8 féléves tanfolyamának elvégzése után doktorátusra csak az bocsáttatik, aki az egyetemen még két félévet tölt el rendes hallgatóként. A doktori szigorlat díja 4, az avatási 17 darab arany, az oklevél kiállítására 24 kor. Az ev. egyházban felvetődött a gondolat, hogy a teol. tanulmányok idejét három évre szállítsák le.

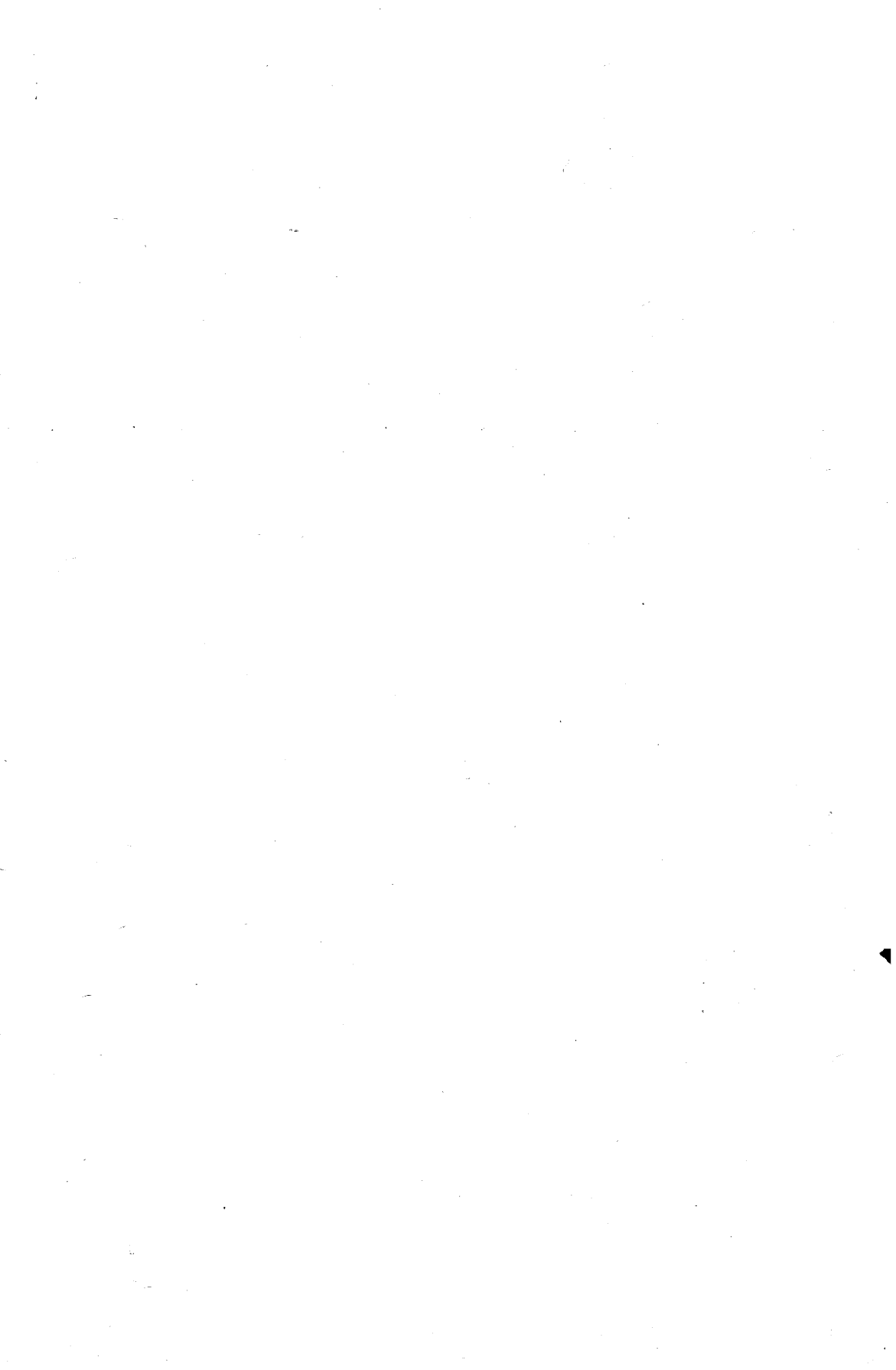
Gyóni Géza, a világháború folyamán méltán nagyhirűvé lett przemisli katona-költő a krasznajarszki fogolytáborban, a messze Szibériában meghalt, miután a vele együtt fogolykodó főhadnagy testvérének halála megzavarta elméjét. Gyóni háborús verseivel (Lengyel mezőkön táborított mellett, Levelek a Kálváriáról) keltett méltó feltűnést, melyek között egynehány igazán örök értékű költemény van, melyek e nagy idők borongós hangulatát meseteri módon örökölték meg. Sorsa meghatóan szomorú, igazi költő sorsa. A Budapesti Hírlap kegyeletes érzéssel akciót akar indítani, hogy holtteste hazahozassék a hazai földre, mely után oly sóvárgó lélekkel áhítozott s emléke nevéhez méltó módon kegyelettel megörökíttessék.

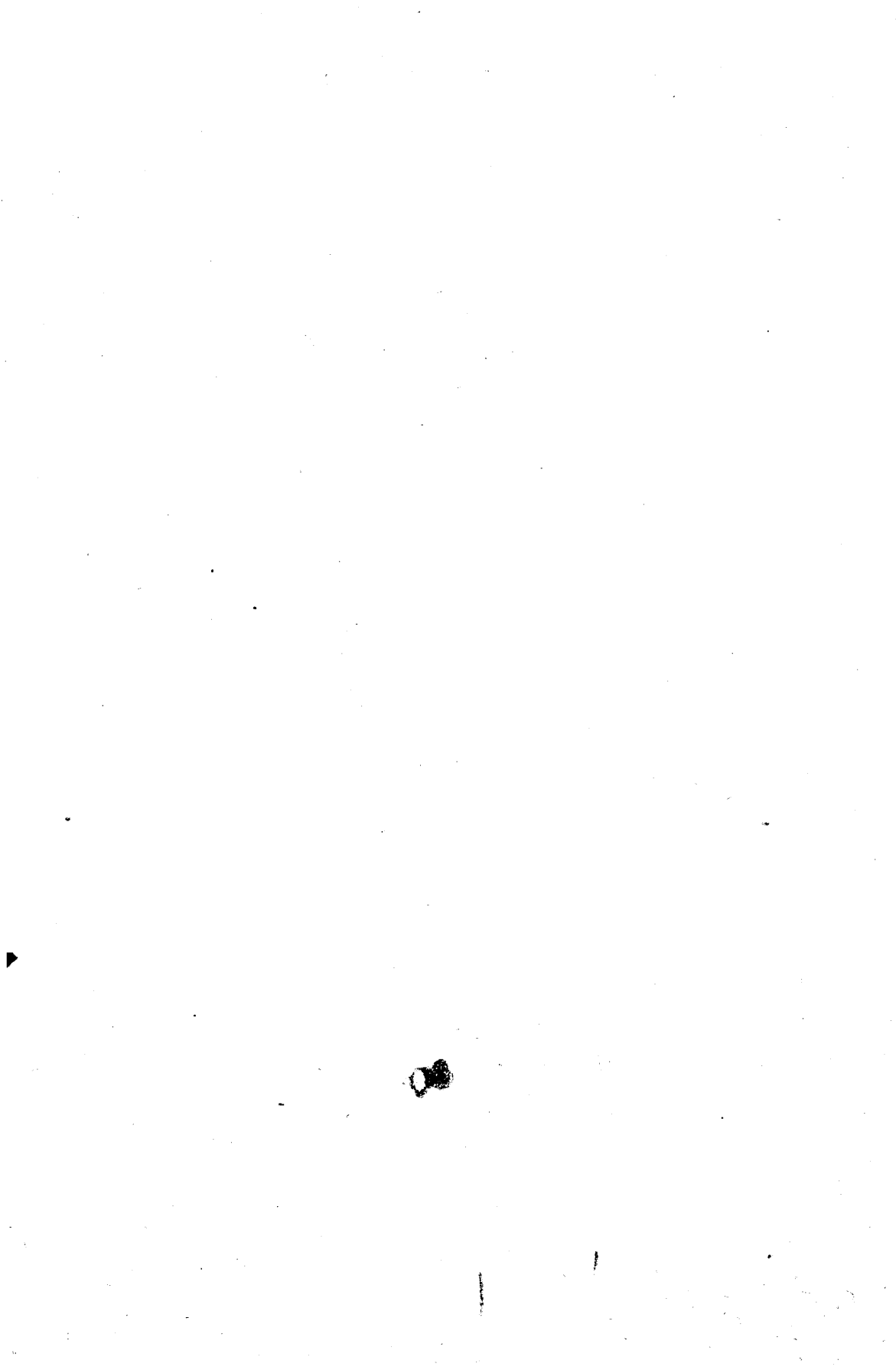
A reformáció nemzetközi műemléke. Genfben a műemlékbizottság július 7 én adta át a város hatóságának. Az emlék még nem teljesen kész. A költség 685.652 frank. A műemlék célja a Kálvin által a világra gyakorolt hatás kifejezése; nem az ábrázolt személyek magasztalása, hanem a reformatori eszme előhaladásának megtestesítése, amint az nagy férfiak segít-

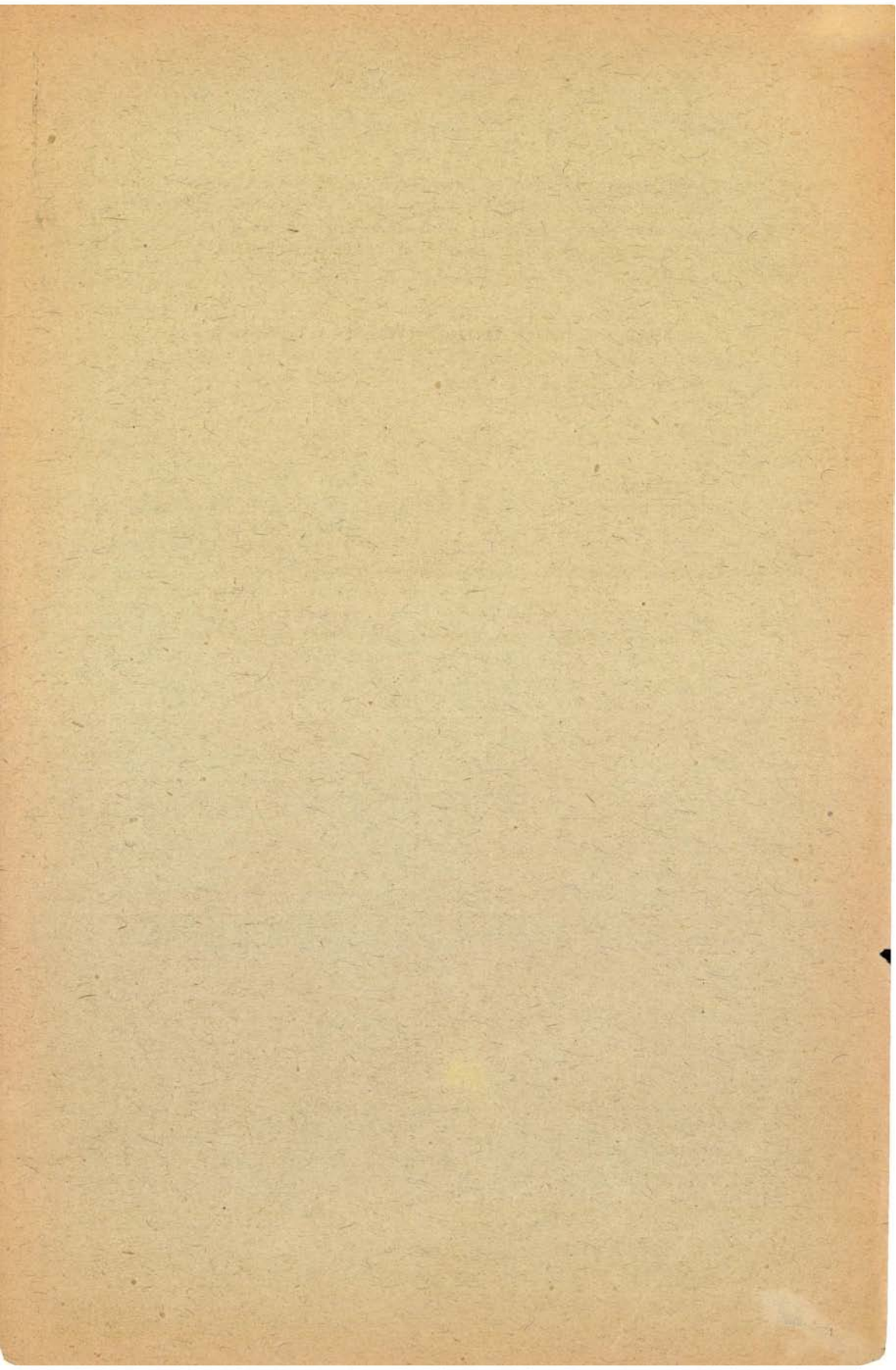
ségével idegen országokat és földrészeket meghódított. A műemlék nemzeti és egyúttal nemzetközi. Történeti alapon fejezi ki a genfiak elveit, hitét és háláját nagy őseik iránt, de egyúttal azt is, hogy milyen szerepet töltött be Genf az emberiség szellemi és erkölcsi fejlődésének történetében. A műemlék felirata : Post tenebras lux!

Nőhallgatók száma a budapesti egyetemen. A budapesti tudomány-egyetemre az 1916—17. iskolai év első felére beiratkozott 1073 (avaly 780) nőhallgató, még pedig a jogi karon 139, (tavaly 118), az orvostudományin 426 (tavaly 277), a bölcsészettudományin 465 (tavaly 357), a gyógyszerészeti tanfolyamon 43 (tavaly 28.)

Gyászhirek. *Telma Sándor* ny. pénzügyi titkár jun. hó 26-án életének 65., házasságának 24. évében Budapesten elhunyt. Nagybecskerekén temették el a családi sírboltba. Budapesti egyházköztségünknek keblbi tanácsosa volt, egy ciklusban főtanácsai képviselője. Az egyházi életben tevékeny részt vett. Emlékezte legyen áldott. — *Kövendi Weress József* ny. m. kir. kuriai bíró életének 64., boldog házasságának 24. évében hosszas szenvedés után augusztus hó 7-én az Úrban csendesesen elhunyt. Nagy és előkelő rokonság síratja benne az önfeláldozó férjet, édesapát, nagyapát, testvért és rokont. Mióta a kolozsvári táblánál működik, mint egyházi képviselő tanácsos egyházi ügyeink iránt melegen érdeklődött, gyűléseinken és tanácskozásainkon szorgalmasan résztvett.

Ms. A. 1. 1. 1. 1. 1.

